

Інна СТАРОВОЙТЕНКО (*Kuiv*)

ЛИСТУВАННЯ ЄВГЕНА ЧИКАЛЕНКА З ОЛЕКСАНДРОМ ОЛЕСЕМ

Епістолярна спадщина відомих діячів, як правило, деталізує знайомі сюжети, додає до них неповторні штрихи, відтворює колізіїв людських взаєминах, тобто дає дослідникові в певній мірі оригінальний матеріал. Доказом цього стане і запропоноване листування громадсько-політичного і культурного діяча, фундатора і видавця першої в Наддніпрянській Україні щоденної української газети “Рада” (1906–1914) Євгена Чикаленка (1861–1929) з поетом, драматургом і фейлетоністом “Ради” Олександром Олесем (1878–1944).

Значний масив епістолярію обох кореспондентів уже введено до наукового вжитку: досліджено листування Є. Чикаленка, збережене в архівах України¹ та частково опубліковане у періодичних виданнях і наукових збірниках². Визначено, що воно нараховує понад 2400 одиниць взаємної кореспонденції і є цінним джерелом до реконструкції історичних, біографічних і окремих літературознавчих сюжетів початку ХХ ст.

Частково введено у науковий обіг і листування О. Олеся: опубліковані частину його листів до дружини, відомих сучасників – Х. Алчевської, П. Стебницького, А. Ніковського, М. Грушевського, М. Заньковецької, М. Шаповала, С. Єфремова, М. Павловського³, окремі листи до Є. Чикаленка за 1909–1917 рр.⁴, листування з М. Грушевським⁵. Листи О. Олеся до Є. Чикаленка з Відділу рукописних фондів

¹ *Старовойтенко І. М.* Листування Євгена Чикаленка як історичне джерело. Дис. ... канд. іст. н. – К., 2004; *її ж.* Листування Є. Х. Чикаленка з П. Я. Стебницьким як історичне джерело // *Український археографічний щорічник. Нова серія.* – К.; Нью-Йорк, 2004. – Вип. 8/9. – С. 112–138; *її ж.* Листи Євгена Чикаленка як джерело дослідження його видавничої діяльності // *Наукові записки Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського* – К., 2005. – Вип. 14. – С. 847–859; та ін.

² *Старовойтенко І.* Опублікована епістолярна спадщина Євгена Чикаленка: історіографічний огляд // *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Міжвідомчий зб. наук пр.* – Вип. 6. – К., 2003. – С. 250–262.

³ *Поет з душею вогняною: Олександр Олесь у спогадах, листах і матеріалах.* – К.; Нью-Йорк; Львів, 1999. – С. 134–173.

⁴ Там само. – С. 142–153.

⁵ *Листування Михайла Грушевського / Упор Г. Бурлака* – К.; Нью-Йорк, 1997. – Т. 1. – С. 222–269; *Листи Олександра Олеся. 1907–1927 // Листування Михайла Грушевського* – К.; Нью-Йорк, 2006. – Т. 3 – С. 407–447.

та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка були використані Р. Радішевським у передмові до двотомного видання творів поета за 1990 р.⁶

Опублікований епістолярій О. Олеся відображає його взаємини з відомими сучасниками, співпрацю з українськими виданнями, зокрема “Літературно-науковим вістником” (ЛНВ) та “Радою”, заходи щодо видання своїх поетичних збірок (пошуки видавців, коштів тощо), психологічний стан у певні періоди життя.

Листуванню О. Олеся притаманний відвертий стиль. Автор, як правило, у листах не приховував складних рефлексій творчої особистості, що відображали його настрої, сприйняття навколишнього світу, враження від його різноманітних проявів, міркування над актуальними тогочасними проблемами: взаємостосунками між українцями та атмосферою у їхніх громадах, соціальними питаннями. Серед збереженої кореспонденції до Є. Чикаленка виявлено кілька невідправлених листів, у яких відбився нервовий, неврівноважений стан поета, його болючі переживання, викликані конкретними ситуаціями. Очевидно, то була перша реакція на них, вилив безпосередніх емоцій і роздумів, які через короткий час вгамовувалися. Часто О. Олесю вже наступного дня, прочитавши написане, не наважувався відправляти його адресату, а сідав і вдруге писав про наболіле – спокійніше і стриманіше. Невідправлені ж листи він не знищив, а зберіг. Вони виявлені також у його особовому фонді, без жодних ознак про їх отримання адресатом: на листах відсутні авторські дати, традиційні помітки Є. Чикаленка або збережені конверти. Написані вони або простим олівцем, або й чорнилом, але нерозбірливим почерком, який формує враження, що автор писав їх лише для себе. До того ж О. Олесю у кількох листах зізнавався адресатові, що напередодні написання якогось листа він писав інший – один чи два, але не наважився їх відправити, сховавши під сукно стола. Цей факт підтверджує наше припущення про частину невідправленої кореспонденції О. Олеся до Є. Чикаленка. Ці невідправлені листи ми також включили до публікації. На нашу думку, вони дають повніше уявлення про взаємини кореспондентів та непростий внутрішній світ О. Олеся, переживання ним конкретних подій, згадки про які траплялися в інших джерелах.

Зазначимо й те, що невідправлену частину кореспонденції О. Олеся вже опубліковано у порядку І. Лисенком у збірці “Поет з душею вогняною”⁷, але без зазначення факту про те, що ці листи не потрапили до адресата. Також у публікації допущено окремі відхилення від текстів оригіналів, пропущено нерозбірливо написані слова, які нам вдалося прочитати, а також поправити окремі дати, встановлені неправильно.

Крім листів, значний матеріал для реконструкції біографії і творчості О. Олеся додають і спогади сучасників про нього: знайомих, приятелів, рідних людей про різні періоди життя, які фактично все його й охоплюють⁸. Вони допомогли

⁶ *Олесю О.* Твори: У 2 т. Поетичні твори. Лірика. Поза збірками. З неопублікованого Сатира. – К., 1990. – Т 1. – С. 14.

⁷ Поет з душею вогняною... – С. 144–153.

⁸ *Грекова Г.* Чумацького роду, *Голубєва М.* Мій брате дорогий, *Лащенко Г.* Молодість Олександра Олеся, *Сірий Ю.* З моїх зустрічей, *Лотоцький О.* Зустрічі у Петербурзі ін. // Поет з душею вогняною... – С. 9–133.

упорядникові зрозуміти й пояснити окремі сюжети джерел, подані у публікації. Таку ж місію відіграли й твори О. Олеся, його перші поетичні й драматичні збірки.

Епістолярне спілкування з О. Олесем ініціював Є. Чикаленко. Заохочуючи до переїзду з провінції в Київ молодих і творчо обдарованих українців, на яких видавець “Ради” дивився як на літературну силу для української газети, він, безумовно, не міг не звернути уваги на Олександра Кандибу, студента Харківського ветеринарного інституту, талант якого виявився вже у його першій поетичній збірці “З журбою радість обнялась”. Маючи хист літературного критика й смак у красному письменстві, Є. Чикаленко одразу відчув у поетичних рядках О. Олеся неабияку мистецьку силу.

Листування Є. Чикаленка та О. Олеся стосувалося в основному співробітництва останнього з газетою “Рада”, відображало міркування обох кореспондентів про популяризацію газети, оскільки її постійною проблемою був брак передплатників і щорічний кількатисячний грошовий дефіцит, який покривали Є. Чикаленко, В. Смирненко та інші благодійники.

Непересічними в листуванні вважаємо сюжети, що стосуються співпраці О. Олеся з “Радою” й відображають його ставлення до тематики й змісту газети в цілому, а також ті, що передають враження Є. Чикаленка від творів поета. Велику цінність має відвертий епістолярний стиль обох кореспондентів і їхня щирість у висловлюванні думок. Наприклад, Є. Чикаленко з однаковою силою почуттів захоплювався у листах і творами Олеся, і критикував окремі його позиції.

За листами частково можна відтворити й тематику творів О. Олеся для “Ради”, вона завжди була актуальною. До рубрики “Маленький фельетон” він часто подавав короткі нариси з алегоріями щодо реальних ситуацій, майстерно вибудовував паралелі й порівняння, саркастично зображуючи високопосадовців, намагався розібратися в національній психології українців. Уміщував на шпальтах “Ради” і вірші.

Листи, запропоновані до публікації, збереглися в особових фондах зазначених осіб Інституту рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського та Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Більшість листів Є. Чикаленка – на бланках з відбитком редакції газети “Рада” та її адресою. Авторські підкреслення виділено курсивом. Пояснення щодо сюжетів, ситуацій, осіб, які згадуються в листах, подаються у коментарях. Підрядкові коментарі подавалися в основному до листів О. Олеся, де, як правило, зазначався спосіб датування листів, місце публікації окремих листів та адреси, вказані на конвертах або картках. Документи подаються зі збереженням особливостей авторського тексту, за винятком незначного коригування пунктуації та вживання великих і малих літер.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

19 1/II 07

Високоповажаний Добродію!

Прочитавши Ваш чудовий збірник віршів¹ і почувши від Миколи Івановича², що Ви й прозою пишете не гірше, я звертаюсь до Вас проханням прийняти участь в “Раді”³.

Микола Іванович писав мені, що Ви де-що посилали до “Раді” під инчою редакцією, але Вас стрінули неприхильно.

Я справився у торішнього секретаря редакції⁴ і виявилось, що віршів Ви зовсім не присилали, а прислали раз маленьку де-щицю прозою, яка й надрукована в № 1 “Раді” за [1]9[0]6 рік⁵.

Перечитав я ту річ. Правда, вона дуже дрібненька, не помітно в ній сили, міці, яка скрізь бє ключем з Ваших віршів, але по одній маленькій дрібниці не можна ще нічого сказати...

Може, Ви зможете давати і хороші беллетристичні, або політичні фельетони; може у Вас виходитимуть і фельетони юмористичні на кшталт фельетонів Яблонського⁶, Дорошевича⁷. Коли маєте охоту і змогу, то попробуйте, будь-ласка, присилать.

Як-би Ваша літературна праця прийшлась до смаку читачам, то ми прохали б Вас присилати що-тижня в який-небудь певний день.

Що до гонорару, то, на жаль, багато ми платити не можемо, бо газета поки що не тільки не окупає себе, а дає величезні збитки; тим часом ми вважаємо потрібним її тягти; може, ми переживаємо се “время люте” і діждемося кращих часів.

Покинуть газету тепер се значило б відсунути справу нашого культурного відродження на довгий, довгий час. А се був би гріх нашому поколінню на душі і сором на весь світ.

І так, платити Вам так, як платять в російській пресі, ми не можемо, а поки що обіщаємо за вірші по 5 к. за рядок, а за прозу – по 3 к.

Коли ж передплата наша побільшає, то, звичайно, побільшає і гонорар письменникам, бо ми видаємо часопис не для власної вигоди.

З надією на все добре Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2440.

№ 2*

Київ, марта 22, року 1907

Високоповажаний Добродію!

Вельми дякую за чудову річ⁸. Зараз здали в друкарню. Коли ласка Ваша – присилайте частіше в сім жанрі. Ся річ у нас в редакції зробила просто сенсацію.

* Листівку адресовано: “Харьковъ, Ветеринарный Институтъ, Студенту Александру Кандыбе”.

Не знаючи хто автор, всі однозначно признали, що вона написана дуже талановито. Дай Боже, щоб Ви не зупинились на сім першій опиті. З великою пошаною С. Чикал[енко].

Газету висилаєм.

ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2441.

№ 3*

У Києві, январа 24, року 1908

Високоповажаний Добродію!

Ради Бога, давайте юмору! Всі лають за сухість, а юмористична нація не має юмористів. Прославили її й музикальною, а композиторів теж нема. Зате гетьманів – скільки хоч! От Вам тема для фельетону: не знаєм, якого місяця нас визволено од закону [18]76 р. Торік казали, що се було 17 жовтня, а тепер вже календарь “Просвіти”⁹ каже, що се було 17 листопаду. Довелось піти під високу руку “Октября”. Він повіє холодом, то ми знов смирененько будемо йти в ярмі до “Єдиної-неделимої”, а тільки повіє теплом – зараз сваримось за “булаву”. Ваш С. Ч[икаленко].

ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2442.

№ 4

19 21/I 09

Високоповажаний Олександрі Івановичу!

Недавно написав я до Вас заказного листа з поводу Ваших поезій, а тепер знов хочеться побалакати з Вами.

Довелось мені отсе побачитись з скількома земляками-провінціалами і розмовляти про газету, про причини її малого розповсюдження.

Всі в один голос кажуть, що газета нудна, що нема в ній нічого такого, що схотілося б прочитати сусідам і тим заохотити їх до передплатування.

Як-би, кажуть, у вашій газеті друкувалися б оповідання на кшталт Стороженкових¹⁰. От, “Вуса” і тепер ще залюбки люде слухають, хоч річ вже й старенька.

Як-би у Вас, кажуть, друкувались такі оповідання, як М. Вовчка, але з сучасного життя, то люде охоче слухали б.

Як-би тепер уперше друкувались “Наймичка”, “Катерина” Шевченка, то ці номери десятками тисяч розхватували б люде. А тепер нема нічого в газеті принадного.

Справді, наша газета в виключних умовинах, а ми її ведемо на кшталт звичайних російських газет. Російську газету всі читають, бо звикли; однеї вимагають тільки свіжости новинок. Наша газета не може конкурувати з російськими, бо хоч-би вона вся друкувалась по телеграфу, то все таки в Полтаві, Одесі, Катеринославі вона не зможе поспіти за місцевими газетами. Нам треба брать цікавим змістом, щоб кожний номер мав щось таке, що цікавило б не одного передплатника, а кортіло його прочитати і сусідам.

* Листівку адресовано на ту саму адресу.

Стороженка М. Вовчка у нас нема, але поет, справжній поет, єсть, і я звертаюсь з отсим листом до його: давайте нам свої поезії поперед, ніж будете випускати окремим збірником. Не бійтесь, що се буде профанація Ваших творів, навпаки, вони зроблять Ваше ім'я відомим по Україні.

Давайте фельетони за підписом “Олесь”, де-які з них дуже, дуже гарні, як отой про український “Тедз”¹¹.

Жду од Вас одповіди. Ваш Є. Чикал[енко].

ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2443.

№ 5*

[СПб], 19 9/II 09

Високоповажаний Євгеніє Харлампієвичу!

З нашими листами виходе щось недобре. Першого Вашого листа я зовсім не одержав, на другий, де Ви писали про “Раду”, я відповів, висловив свої думки і дуже просив Вас відповісти.

Сьогодні одержую картку від Вас... Ця картка десь пройшла “митарства”, бо замість дім ч. 12 пом[ічено] 21, Ви написали “на виворот”.

В лист до Вас вложив і два своїх вірша¹². Думав, що не надрукували одного з цензурних умов (В вагоні), а другий – не вподобався редакції.

Зараз я дуже зайнятий. На мені лежить видання двох книжок¹³, видавець щодня пише нові плани, що-дня обіцяє вислати гроші. Я бігаю, як собака, і врешті стомився.

Почував я себе чудово, сила була енергії, але всю її віддав технічній безглуздій роботі.

Через декілька тижнів рушаю з П[етербурга]. Певно, заїду в Київ і дозволю собі зайти до Вас.

Чи одержали мого фельетона¹⁴?

Ваш О. Ол[есь]

Николаевская 12, не 21.

ВР ІЛ. – Ф. 114. – Од. зб. 8. Опубліковано Поет з душею вогняною: Олександр Олесь у спогадах, листах і матеріалах. – К.; Нью-Йорк; Львів, 1999. – С. 145.

№ 6

19 11/II 09

Високоповажаний Олександрє Івановичу!

Тільки що одержав Ваш лист, писаний 9/II з віршом: “Яка краса: відродження країни!”¹⁵.

Перед тим одержав открытку, в якій Ви просите, аби Степаненко¹⁶ вислав Вам швидче рахунок¹⁷. Більше од Вас нічого не одержував.

Два вірша Ваших, що вже надруковано¹⁸, прислали Ви в листі на ім'я Павловського¹⁹, і там про “Раду” і до мене нічого не говориться. Питання тепер – чи Ви посилали ще два вірша, чи тільки тих два, що вже надруковані²⁰. Я Вам послав

* Лист датовано простим олівцем рукою Є. Чикаленка

два заказних на стару адресу; откритку, в якій переплутав номери, і ще одну – відповідь на Вашу откритку.

Дуже жалкую, коли, справді, пропав Ваш лист з двома віршами.

Чому Ви не вишлете разом багато віршів, а ми-б їх містили потрохи, щоб успіть їх всіх видрукувати, поки вийдуть збірником.

Се не пошкодило-б збірникові, а навпаки прислужилося йому, бо рознесло-б скрізь славу про Вас, як про справжнього поета і всякому схотілося б мати збірник Ваших поезій.

В сьому віршові доведеться три рядки замінити крапками, бо Флоринський²¹ тепер головою ценз[урного] комітета.

Дуже буду радий, коли побуваєте у мене, ще більше був-би радий, як би Ви й зовсім оселились в Києві. Не знаю зовсім особистих Ваших обставин, а через те і не здумаю тепер, як вас тут можна було-б прив'язати.

Всім серцем Є. Чикален[ко].

Фельстон надруковано в № 33²².

ІР НБУВ – Ф. XV. – № 2444.

№ 7*

14 / II 1909

Високоповажаний Євгеній Харлампієвичу!

Перекажу коротенько зміст мого листа, де я писав про “Раду”. Нічого оригінального в моїх думках не було, я висловив, мабуть, те, що не раз доводилось Вам уже чути.

Насамперед – мені здається, що в “Раді” мусе бути спеціальний видділ для творів красного письменства. Наприклад, вся, або ½ 3 сторінки. Щоб “Радою” цікавились не тільки як політичною газетою, а і – літературною. Я певен, що “малороси” політичних статей не читають і не розуміють, а белетристику, поезію читатимуть. В часи відродження нації література стає маяком і доказом – може, сим ми відрізнятимемось від рос[ійських] часоп[исі]в, але це нам не завадить, а принесе користь.

Треба б було запросити наших бел[етристів], поетів, “старих” і “молодих” (звичайно, не зовсім божевільних). Треба було б цікавішим зробити видділ дописів. Мені зовсім не цікаво, що Семен розрубав Павла, а Іван обікрив Степана, але цікаво знати, в яких рисах відбивається на селі *національне* життя. Це треба ростовмачити кожному, хто пише дописи. І, Боже мій, скільки можна найти цікавого в цій області, скількох можна навести на думки, заінтересовати!

Се головне, що я говорив з Вашого дозвілу. Але Вам, звичайно, видніше.

Зараз все в “Раді” (з красного письм[енства]) гине, тоне. Щоб звернути на нього увагу, треба нам самим підкреслити, і се легко зробити, завівши “Літер[атурний] видділ”. Тепер – хто читає оповідання, уміщені в “Раді”? Аж ніхто. Тоді всі читатимуть. Може, Вам се здасться смішним, але в ньому *багато правди*.

* Лист датовано за даними на папці його зберігання, бо в оригіналі механічне пошкодження ускладнило прочитання дати і закінчення листа.

По змозі надсилатиму Вам і на будучий час свої “Твори”, але не знаю – як часто, бо, може, вітер мене через місяць зашле аж в Сибір, може, буде багато діла на посаді, може, взагалі, доведеться покласти на довгий час перо – не знаю. Борюсь, але життя суворе. . .

Була думка в вересні видати третю книжку²³, єсть енергія і мов би сили, єсть досить уже готового матеріалу, і через тиждень, 1 ½ виясниться – чи зможу я перевести свою думку в життя. Від 2-го збірника, що днів через 8 уже вийде в світ, Ви нічого не чекайте²⁴. Мене “хоронили” в ці два роки, ставили креста, а я “кінчав” інститута²⁵ і не дбав ні про що. Тому все слабе і бліде. Тепер я бадьоріше дивлюсь вперед і більше вірю в свої сили. Міцно стискую Вашу руку. Ваш Ол[есь].

P. S. Ні в яким разі не згожуюсь зробити “наводнення” своїми віршами в “Раді”, хоча б се було і корисно для збірника.

Ви пишете про “популярність”. Клянуся – я її не хочу, про неї не дбаю, і багато моїх друзів, що кожен день бувають у мене, не знають, що я пишу. Се зайва річ, непотрібна. Роздути все можна, але роздуते завжди лопається. Та і яка може бути [користь]...

ВР ІЛ. – Ф. 114. – Од. зб. 7. Оpubліковано Поет з душею вогняною... – С. 142–143.

№ 8

19 19/II 09

Високоповажаний Олександр Івановичу!

Цілком згожуюсь з Вашою думкою, що в “Раді” треба побільшити елемент літературний. Але... Пишу я багато листів до наших і старших і молодчих письменників, але мало хто з них обзивається, так що особливою ділу літературного завести нема змоги.

Та таки й наша редакційна публіка не згожується зо мною, всі вони хотять копіювати рос[ійські] газети, ведуть діло по шаблону, забуваючи, що наша газета зовсім в инчих умовах.

Вона єдина на всю Росію і, по моему, повинна бути оригінальною.

Я раз у раз одстоюю літературну сторону, бо знаю життя. Я часто їзжу, не сижу раз у раз в редакції, то знаю – чого вимагають люде по за редакцією. Статей, справді не читають. Селяне, бо не втнуть, а інтелігенція кращі політичні статі найде в рос[ійських] газетах. Нам треба тільки статей по національному питанню, чого нема в рос[ійській] пресі. Та за політичні статі і карають нас. Сьогодні за статью Єфремова в № 37 “Серед бруду”²⁶ оштрафували на 300 руб. А не друкуй – обіжаються і одходять од газети, тоді роби сам як знаєш! Господи! І на що ти создав мене видавцем укр[аїнської] газети?! Бьешся, бьешся, з сили вибиваєшся, а толку мало. Діла наші ліпшають так помалу, що як-би так поліпшувалось здоровля хворого, то лікар давно признав би його безнадійним. Оттак і я – тільки “по долгу лікарської присяги” клопочусь, але певен, що тільки чудо якесь при сучасних умовах може нас спасти. Але часи чудес минули... Держусь примівки – “А ти, Марку, грай”. Треба грать, поки не порвуться струни, не поб’ється штрумент.

Грайте й ви, давайте вірші, бо вони скрашають газету. Про популярність я писав в самому найкращім смислі. Як-би Вас розхвалювали, то се була-б “дута популярність”, як Ви кажете, а тут йде річ про Ваші писання, про роботу, діло, яке зробить Вам і нам популярність, а се не роздування, а популярізування. Се не одно.

Ну, бувайте здорові. Ваш серцем С. Чикаленк[о].

Р. S. Настрій поганий у мене: забіг-би безвісти, як би не оцей “песький” обов'язок

Коли будетеблизько – не миніть моєї хати.

ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2445.

№ 9*

Дорогий Євгенію Харлампієвичу!

Вибачте, що я турбую Вас так часто своїми проханнями, але я певен в тому, що Ваше добре враження до мене зменшує сею неприємність...

Річ ось в чому. Моя жінка²⁷ скінчила в цьому році Бестужевські курси²⁸ і зараз шукає де-небудь посади в гімназії учительки географії і історії

Дуже мені хотілось би, щоб вона сю посаду знайшла в Києві... Для мене Київ потрібен, як осередок нашого культурно-національного руху. Я охоче жив би там, знайшовши для себе ветеринарну посаду, заробляючи де-що літературно[урною] працею.

В Києві я бачив би те, чого ніколи не доводилось мені бачити в інших центрах. Взагалі за себе в сім розумінні не турбуюсь як-небудьпримоцуюсь у Києві.

І так, коли Ви маєте які-небудь зв'язки з округом, коли можете спріяти мені в відшукуванні посади для моєї жінки, то, будь-ласка, допоможіть мені. Переїхали б до Києва жити з вересня цього року, а до того часу хотілось би мені де-що зробити. Мене тут гнітить думка, що я нічого не зробив, нічого не написав з того, що я так любив, про що я так марив.

Дуже я прошу Вас відповісти мені на лист в найблизчій часі, сказати, принаймні, чи не утопичне моє бажання.

З щирим поваж[анням] до Вас Ваш О. Ол[есь].

Житомир, Б. Петербургская № 36
18/III [19]09

ІР НБУВ. – Ф. 44. – № 608.

№ 10

19 20/III 09

Високоповажаний Олександрє Івановичу!

З щирою радістю буду клопотатись, аби добути посаду для Вашої жінки, хоч в приватній гімназії. Думаю, що коли пустити в ход всі зв'язки, які у нас єсть, то, може, й добудемо

* Лист відправлено з Житомира на адресу: “Кієвъ, Б. Подвальная, домъ № 6, редакція газети “Рада”, В[исоко]п[оважаному] д[обродію] Е. Х. Чикаленко”.

Певен в тім, що всі мої приятелі охочевізьмуться за се.

Хочнас обвинувачуютьв “гуртківстві”, в тому, що ми неприхильно ставимся до “молоді”, але се безпідставне обвинувачування.

Ми так раді появі нового таланту, свіжої сили, що всі заходи вживаєм, аби приєднати таку людину до нашого гурту. Для нас було б святом, коли б удалось Вас оселити в Києві і приєднати ближче до редакції. Кажу Вам се без лести, а зовсім щиро і певний, що Ви вірите моїй щирости.

Пишу Вам се під вражіннем однієї відповіді на запитання “Ради”²⁹.

В тій відповіді якийсь добродійз “молодих”, як він себеназиває, каже, що “Рада” ведеться гуртком “сватів, кумів, родичів” і не пускає нікого з молодих сил.

Скажіть Ви, на милость, комуз нас Ви “кум, сват” і проч., а ми систематично просим Вас прийняти найближчу участь в “Раді”. Так само й Винниченко, Черкасенко³⁰, Ніковський³¹ та инчі. Де-яких ми й не бачили ніколи у вічі, а тільки по писанням їх бачимо, що люде з хистом, і обома руками хапаємося за їх. Чи єсть на Україні хоч одна талановита людина, яку б ми не запрохувалиабо одкинули? Правда, виходять часом непорозуміння, як зараз з Піснячевським³², але ні в одній редакції не обходиться без таких інцидентів. Тільки бездари, ображені тим, що не надрукували їхнього блягузкання, можуть обвинувачувать нас в тому, що ми не пускаєм “свіжих сил”. Я не знаю – де той талановитий, або хоч трохи кебетливий “молодий”, якого-б ми одкинули? Думаю, що так само ставиться і ред[акція] ЛНВістника. Грінченк, Єфремов, Матушевський³³ одкинулись самі і по зовсім инчих мотивах, з якими я ніяк не можу згодитись...

І так, всі сили прикладу, щоб Ви хоч як-небудьзачепились в Києві і ближче стали до “Ради”.

Ваш серцем Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2446.

№ 11*

Високоповажаний Євгеній Харлампієвичу!

Вчора я одержав листа з Києва, поганого листа... Мене глибоко образили, образили з такою легкістю, з якою, наприклад, плюють хоча б. За гонорар я продав душу, за похвали став “затичкою” там, де ведеться “вища політика”, трусъ “біля панських сюртуків” і т. и. Це все було сказано досить виразно, щоб я не зрозумів

В цьому я бачу недостойнусерьозноїлюдини “помсту” за те, що я ухилився доки що брати участь в тому журналі, фізіономіїякого я ще не знаю. Яка мерзота! І як можуть низько падати люде, і це справжні сини України, справжні борці за щастя її!

До “Ради”, до її редакції я відношусь з любовью, і ця любов виникла раніше, ніж стали мені платити і звати “талановитим”.

З Павловським у мене були добрі відносини ще тоді, коли і в думках не було ні у його, ні у мене “Ради”, коли ми вкупі сиділи і препарірували собак в анатомічному театрі.

* Невідправлений лист.

Матушевського стрівав у Полтаві на відкритті пам'ятника³⁴, говорив з ним, читав його – за що я буду ненавидіти його?

Дорошенка³⁵ хвалили сестри³⁶, сам з ним стрівався, знаю його по “Раді”, по брошурах. Не знав Єфремова, але цікавився завжди ним як яскравою індивідуальністю, як публіцистом сильного і гострого пера.

Про Вас я можу говорити одно добре, скажу загально. Я можу не згоджуватись з “Радою”, але ж, вибачайте, гупо, не згоджуючись, робитись ворогом людей, які інакше думають що-небудь

І скажу Вам щиро: я не боюсь ганьби. Що вона, порівнюючи з тими муками, які ношу в собі як віршомаз, що хочешось сказати і не може, що хоче закричати від Бога і лише зітхає...

Ніколи не оглядаюсь назад, дивлюсь вперед і мучусь. Віртеж хоч Ви, Євгеній Харламповичу, що я не продався і не продамся за похвали. “Молода муза”³⁷ мене хвалила більше “Ради”, просила поставити XIV ч[исло] “М[олодої] М[узи]” на книжці – я не побоявся “огнів і молній” і не поставив.

Завжди я стояв осторонь і відповідав за себе.

Коли я “декадент” (не вважаю себе таким), то у всякім разі декаденство “Молод[ої] Музи” для мене зовсім чуже. Я просто його не розумію. Звичайно, співчуваю “ісканіям новых путей в искусстве”, але не розумію тих, хто шукає їх в “кпікушестві” або “шарлатанстві” самім звичайнім.

Знаєте, мені так зараз боляче, що хотів би нікуди ні слова не давати за все своє життя...

Хоча, звичайно ті помії, які оце зараз вилили на мене, і українські, і рідні, але, вибачте, занадто вже вонючі. А ті, хто ллють їх, скажу – дрібні, дрібні людці. Не хочу перечитувати свого листа, пишу його стурбований... Не показуйте його нікому, не треба сміття виносити на людські очі.

З глибокою пов[агою] О. Оле[сь].

Р. С. Дякую сердечно за бажання прийняти гарячу участь в відшукуванні посади.

Євг[ене] Харл[ампійовичу]! Коли б появились гостро неприхильні рецензії, або статті на мою книжку II, прошу їх не “гладити”³⁸, і такі статті, як С. Єфремова про В. Винниченка³⁹, можуть принести письменникові одну користь, і вони цінніші, ніж безпідставні дифірамби.

Житомир 21/III 09

ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2607. Опубліковано Поет з душею вогняною... – С. 144–145.

№ 12*

[Житомир, 22. III. 1909]

Вчора, високоповажаний Євгенію Харлампієвичу, я написав Вам великого листа про “молодих”, які облили мене семи днями дуже, скажу Вам, “старими”

* Лист датовано за штампелем на конверті Отриманий 23 березня 1909 р. Адресовано: “Кієвъ, Большая Подвальная, домъ № 6, редакция газеты “Рада”, Е[го] в[ысоко]б[лагородию] Евгенію Харлампієвичу Чикаленко”.

поміями, облили за те, що я стою осторонь, не вхожу “дійсним членом” якогонебудь “молодого” гуртка і навіть не шлю своїх творів в ті журнали, *які ще не породились на світ*^{*40}, а головне – віддаю себе на “затички дірок”^{**} туди, куди не слід... Ще б нічого, а то продаю себе за “гонорар” та за “похвалу” і “трусь біля панських сюртуків”^{***}.

Під вражінням сього листа я вчора на де-кількох сторінках розказував Вам історію знайомства з редакцією “Ради” і т. и., все виправдовував себе від сих брудних інсинуацій.

Але сьогодні побачив, що це робив даремно: я вірю, що Ви инакше дивитись на мене, певен, що ніколи в житті не скажете, що я продався за “похвали” та за “гонорар”. Але Вам цікаво знати, як я ставлюся до “молодих” і до “старих”. Скажу Вам щиро, що у мене багато взагалі віри в щирість і чистоту людських поривів.

До кожної людини, яка не обмежила себе шлунковими інтересами, я відношусь з поважаннем. Ідеї служать і “старі” й “молоді” (глупі терміни!).

Я співчуваю, звичайно, шуканню “нових путей в іскусствє”, але багато людей їх шукає безногих і безоких, і виходе або “клікушество, або шарлатанство”. “Іскусство” мусє бути ясним, зрозумілим, символи мусять сьому допомогти, а не загуляти думки, ідеї автора, і я просто не читаю тіх авторів, які напускають туману, не читаю, бо не розумію, а иноді думаю, що під сим туманом ховається їхнє убожество

Не хочу звичайно, робитись і “дійсним членом” таких гуртків, не вважаючи на їхнє признання: “та ви ж наш, ви ж “модернист”. Бог його святий знає, чи я “модернист”, чи ні, але думаю, що не “модернист”. Я люблю простоту і ясність, а модернисти не люблять. Я пишу, здається так мені, дуже зрозуміло; “модернисти” ж – навпаки – хто його знає, але чого ніяк я не можу второпати?

Ворог я Шелухинського консерватизму⁴¹, але ворог я і божевільного “модернизму”. Не належав я ніколи ні до яких партій, ні до яких літ[ературних] гуртків: хочу вільно думати, хочу вільно “творити” – дозвольте так високопарно висловитись.

Гарні людескрізь єсть, і через те у мене єсть добрі знайомі і середмодернистів і серед консерваторів в штуці. Ніколи не “продавав” себе за “шмат гнилої ковбаси”, хочь міг продатись і за значно дорожчу ціну, ніж я одержую з “Ради”.

Але годі! Та грязюка, якою обкидали мене, колись одскочена обличчя тих, хто кидав на мене. Я не боюсь їхніх “громів і молній”, я їх навіть не чую: глибоко я припадаю до себе і прислухаюсь до власної трагедії, до сього повного безсилля сказати те, що твориться в моїй душі.

Міцно стискаю вашу руку. Ваш О. Олесь.

ІР НБУВ. – Ф. 44. – № 609.

* Фразу адресат підкреслив червоним олівцем та в дужках дописав видання – У[країнська] Х[ата].

** Дописано Є. Чикаленком – ЛНВ.

*** Дописано Є. Чикаленком – “Рада”.

№ 13

19 24/III 09

Високоповажаний та любий Олександрє Івановичу!

З листа Вашого, посланого 22/III, бачу, що Ви мені написали, як кажете, великого листа, але мені трохи не ясно – чи Ви його знищили, чи послали, бо я його не получив.

Я дістав од Вас листа, в якому Ви мене просили найти посаду учительки для Вашої дружини. Я зараз-же одповів, що прикладу всі старання, а потім в одкритті просив прислати відомости про жінку: 1) коли скінчила, 2) чи мала педагогічну практику і ще 3) скільки їй років, бо се необхідно при рекомендації її на посаду. Я писав, що се обов'язковотреба зробити тепер, бо тепер набіраються комплекти учителів, і казав, що як Ви приїдете, то зведу Вас з таким чоловіком, який обіщає примостити Вашу дружину.

В листі я скаржився Вам, що “молоді” нас обвинувачують в “кумовстві, сватовстві і проч.”⁴². А отсе сьогодні одержав од Вас листа, в якому Ви теж скаржитесь за обвинувачування “молодими” і Вас у всяких гріхах. Само-собою, що “начхать” Вам на сих бездар, не признаних талантів, що злоствуют на все і вся.

Але в листі своєму Ви вже нічого не пишете про свою дружину і не даєте одповіді на мої запитання, а тим часом вони потрібні, бо всякий, до кого я звертаюсь, вимагає од мене подробиць про Вашу дружину, бо не досить того, що вона жінка Олеся. Це тільки імпульс, щоб обов'язково пристроїть її в Києві, але для начальства імя Олеся нічого не скаже, або навіть буде мінусом для його жінки.

І так, пишійте зараз, або приїздіть, як Ви думали. Впрочем, краще вже приїхати після провід, бо мій приятель, що взявся улаштувать Вашу дружину, виїхав на свята з Київa.

Ваш серцем Є. Чикал[енко].

ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2447.

№ 14*

[Житомир, 26. III. 1909]

Високоповажаний Євгеніє Харлампієвичу!

Не думав, що так швидко потрібні для справи відомости про мою жінку, тому нічого не сказав в попередньому листі. Скінчила вона Бестужевські курси в [1]908 році. Була на історічному відділі істор[ико]-фільолог[ічного] факульт[ету]. Ще ніде не учительовала. Має 27 років від роду. Однаково в яких класах гімназії їй читати (історія і географія). Здається все. Листа свого про історію “кумовства” я знищив і жалкую, що під впливом “образи” написав і другою: не

* Лист датовано за штемпелем на конверті. Відправлено з Житомира на адресу: “Кієвъ, Большая Подвальная, домъ № 6, редакция газеты “Рада”, Е[го] В[ысоко]б[лагородию] Е. Х. Чикаленко”. Отриманий 27 березня 1909 р.

варт псувати нерви і треба стояти завжди вище різних “добродіїв”, що мостяться скрізь і ніяк не знайдуть свого “шестка”. В п'ятницю виїду в Суми (Суджанська ул., д. Фоменко). Ваш кум і сват О. Олесь.

А я думав, що начальству досить сказати, що пишу вірші...

З щирим серцем вітаю Вас і всю редакцію з святом.

ІР НБУВ. – Ф. 44. – № 607.

№ 15*

[27. VI. 1909]

Дорогий Євгенію Харлампієвичу!

Не знаю де Ви зараз – чи в Києві, чи в іншому місці, але у всякім разі Ви повернетесь з подорожі (коли подорожуєте) і знайдете мого листа. Писатиму прозаїчні речі, все відносно посади в гімназії.

Меф[одій] Ів[анович] говорить, що обов'язково треба самій учительці бути в початку вересня в Києві, щоб дістати посаду. Мені здається, що в вересні їхати в Київ уже занадто пізно, позаяк ще в августі скрізь в гімназіях починається наука. Власне я боюсь того, щоб жінка не осталась зовсім без посади, бо в вересні, коли в Києві нічого не вийде, в других городах уже будуть зайняті місця і доведеться сидіти в “воздушном, дома” цілий рік.

Меф[одій] Ів[анович] пише, що і ветеринаром примоститись в Києві дуже важко, але за себе менше турбуюсь, позаяк в Мін[істерстві] Внутр[ішніх] справ завжди є посади на окраїнах Росії, де хоч і ганяють, як собаку, але більше і платять, ніж в центр[альній] Росії. До того ж я маю ще М[іністерству] В[нутрішніх] С[прав] одслужити 75 карб., які не захотів виплатити зразу, щоб завжди могли за що ухопитись, коли прийдеться круто.

Дуже мені ніяково, що я дозволяю собі турбувати Вас, але, певно, Ви уже звикли до сього...

Повідомте мене, будь-ласка, про становище річей і, коли можна, незабаром, бо мушу з время служити. Прошу Вас, Євгенію Харлампієвичу, і не турбуватись занадто, бо на це я не маю ніякогісенького права: коли легко будещось зробити для мене, зробіть, а коли – важко, я пошукаю “служби” поза Києвом.

Зараз прочитав сьогоднішнє число “Ради”. Неприємно мене вразила замітка “Освічені люди пишуть в “Київськ[ий] Мислі”⁴³. На віщо без нагоди “дражнити гусей” і зачипати такий “щекотливий” бік, як “освіченість”? “К[ієвская] М[ысль]”, здається, ставиться до нас, українців, не вороже. А про те я не в курсі справ і, може, турбуюсь даремно.

Вибачте, що я дозволив собі висловити особисте вражіннє від сієї замітки, і не ображайтесь за простосердність.

* Рекомендований лист, датовано за штемпелем. Адресовано: “Кієвъ, Большая Подвальная домъ № 6, редакция газеты “Рада”, е[го] в[ысоко]б[лагородию] Евгению Харлампієвичу Чикаленко”. Отриманий 28 червня 1909 р. На звороті конвертарукою С. Чикаленка написані розрахунки червоним олівцем.

Не знаю – як і чим Ви живете, якими очима дивитесь в найближчу будучину чи стає ще у вас сили і охоти бити в порожні груди нашого суспільства – давно я з Вами не бачився.

Завтра рушаю в Ялту на місяць. Адреса моя: Ялта, до востребованія – мені.

Міцно стискаю Вашу руку.

Ваш Ол[есь].

ІР НБУВ. – Ф. 44. – № 613.

№ 16

Київ, 1 іюля, року 1909

Високоповажаний та любий Олександрє Івановичу!

Посада для Вашої жінки обіщана була в Комерційній школі д. Хорошилової⁴⁴, і я не однократно писав в Житомир, що об'язково треба, аби Ваша жінка була тут, щоб її бачили, розпитались і проч. Але, на жаль, жінка Ваша тоді була хвора. Щоб знайти тут місце, то треба, щоб дружина Ваша, а ще краще, коли й Ви, прожили тут тиждень-два.

Досі я сидів тут, в Київі, і мав вже виїхати, але посадили мого сина⁴⁵, то я мусів сидіти в Київі. Сьогодні сина випустили, і я завтра виїду, хоч частенько будусюди навідуватись.

Коли прийде Ваша дружина, або Ви, то зверніться в справі посади до В. К. Корольова⁴⁶ (редакція “Ради”). Дуже шкодую, що Ви наче навмисне обминаєте Київ і не заїздите сюди, навіть в своїх особистих інтересах.

В марті, будши в Київі, Ви казали, що незабаром приїдете знов на довший час, але Ви, очевидно, переїздили через Київ не раз, їздючи в Суми і назад, але ми Вас не бачили.

Само собою, що при таких умовах нелегко найти посаду, і я Вам про се писав і Мефодія Івановича просив писать Вам. Як-що ніхто з Вас не приїде сюди, то на посаду тут не можна сподіватись.

Дуже жалкую, що так склалось. Ми всі були дуже заінтересовані Вашим переїздом в Київ, але Ви, очевидно, самі сим заінтересовані найменше. З поважанням Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2448.

№ 17

Київ, 20 іюля, року 1909

Високоповажаний та любий Олександрє Івановичу!

В останньому листі Ви подали мені свою адресу – Ялта, до востребованія. Я туди й писав Вам. Сьогодні почув од Фед[ора] Павловича [Матушевського], що Ви ще не виїздили з Житомира.

Мефодій Іванович давно вже шукає Вас по Ялті і теж не знає, що Ви ще не виїздили.

Я писав Вам, що місце для вашої дружини траплялось, але обов'язково треба було, щоб вона була тут. Заочно ніхто не дасть посади. Хотять бачить, розпитатись і проч. Се зовсім натурально.

Вам сьогодні повинен був написати Фед[ір] Павлович, що єсть посада і для Вас ветеринара на бойнях, але треба бути тут Вам самому, бо інакше важко її захопити.

Чув од Фед[ора] Павловича, що Ви маєте бути тут 24 і думаєте поїхати на могилу. Буду дуже шкодувати, коли мені не можна буде поїхати теж. Я такий “щирий” українець, що ще й досі не був на Тарасовій могилі. Скільки раз збирався, та все щось ставало на заваді. Так і тепер: 26-го мені обов'язково треба їхати в Херсонщину, бо починається молотьба. Не можна мені пропустити сього моменту, тоб-то ліквідації врожаю, бо се ресурси на весь рік. А тим часом, може, таки я наважусь пропустити один день, аби таки поїхати з доброю компанією на могилу.

Завтра я виїду на скільки день в Полтавщину, постараюсь приїхати до 24-го, щоб побачитись з Вами, бо, може, мені не можна буде їхати на могилу, може, мене викличуть телеграмою.

Ваш серцем Є. Чикал[енко].

ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2449.

№ 18

28 августа, року 1909

Любий Олесю Івановичу!

Страшенно прикро мені, що не пощастило Вас вмотити в Київ⁴⁷. Як згадаю про се, то аж серце стиснеться. Я сподівався, що коли Ви будетежить в Київі, то ближче станете до “Ради”, писатимете фельєтони і проч.

У нас тепер настало настояще безладдя: Фед[ір] Павл[ович] їздить по світах і може писать тільки зрідка, і то лиш подорожні вражіння⁴⁸. Дорошенко⁴⁹ виїхав з Київа, а я вже знаю добре, що на дістанції прохоложується інтерес до всього, прохолоне він і до газети у його. Не дурень вигадав: “С глаз долой и с сердца прочь”.

Єфремова збираюсь просить, щоб оговтався і покинув стрілять з гармати на горобців, але боюсь, що він образиться і теж охолоне до газети...⁵⁰.

Взагалі безладдя настало. От, чому мені особливо досадно, що Ви не зачепились в Київі. На Вас я покладав багато надій взагалі. Я думав, що прочитаєм вкупі з артистами Вашу пьесу⁵¹; її, само собою, приймуть з захопленням, а се піддало б Вам охоти писати для театру. Взагалі багато було надій...

Тим часом з пьесою можна зробити се й тепер. Як тільки будеу Вас змога, подайте її до драматичної цензури і дозволений екземпляр пришліть мені, а я вже поклопочусь, щоб її виставив Садовський⁵². Зробимо все, аби вона пройшла з найкращим успіхом.

Справа з “Польсько-укр[аїнським] збірником” розростається⁵³; редакція його вимагає, щоб ми умістили отповідь на ваш з Шаповалом⁵⁴ протест. Виходить шкандаль. Шкода нам всім, що Ви попали в сю некрасиву справу. Виходить, що треба більш уважно поводитись з своїм іменнем і по менше довірятись своїм приятелям, а додивлятись самому⁵⁵. Досадніше всього, що Шаповала попережав

Ліпінський⁵⁶, але він не послухав “Радян” і їх прихильників і Вас втягнув. Ну, та якось воно буде

Ваш серцем Є. Чикален[ко].
ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2450.

№ 19*

19 29/VI 10

Получив два числа “Ради” і в одному з них прочитав підпис О.⁵⁷. Спасибі, що не забуваєте. Я так занудився тут без роботи, що прямо рвусь звідціль⁵⁸. Як тільки кончу справу, то зараз виїду і, напевне, до 10-го вже буду в Києві.

Ваш Є. Чик[аленко].
Вітаю і я з Ай-Перрі⁵⁹. Юля⁶⁰.
ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2452.

№ 20

Дорогий Євгене Харлампієвичу!

Обставини, борги і кредитори примусили мене звернутись (через Павла Пилиповича⁶¹) до редакції Л. Н. В. з пропозицією – побільшити мені гонорар за прозу. “Вістник” відповів, що принципіально він нічого не має проти сього, але це залежить від “Товар[иства] допомоги літ[ературі] і штуці”⁶², яке, властиво, і дає ці “сверхгонорари”. Ви, Євгене Харлампієвичу, обіцяли мені – підтримати на зборах т[оварист]ва. Боячись, що сі збори відбудуться сими днями, поспішаю попередити Вас, що я від допомоги “Товариства допомоги” відмовляюсь. Як член сього “Т[оварист]ва”, Ви не подумайте і на хвилинку, що я маю що-небудь проти “Т[оварист]ва”: я цілком його не знаю ні з доброго, ні з злого боку.

З щир[ою] пов[агою] до Вас О. Олесь.
Київ, 3/ХІІ. [191]0.

ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2608. Опубліковано Поет з душею вогняною... – С. 144–145.

№ 21

Київ, 19 31/V року [19]11

Високоповажаний Олесію Івановичу!

Вчора Ви висловили *глибоке* незадоволення мною перед Ю[лею] М[иколаївною] та В. К. Корольовим за те, що я, мов, безапеляційно від імени Т[оварист]ва Підмоги одмовив Вам в позичці грошей.

Ви, певне, забули (инчих мотивів я не допускаю), що я Вам свою відповідь почав з того, що Т[оварист]во складає сміту своїх видатків заздалегідь і що на 1911-й рік всі видатки вже зроблені, навіть на 1912, 1913 роки сміта вже майже вповні визначена.

* Листівку відправлено з Алушки на адресу: Київ, Паньковская 9, А. И. Кандыбе. За штемпелем видно, що адресат отримав її 30. VI. 1909 р.

Ви, очевидно, не повірили моїм словам, бо інакше не обвинувачували [б] мене в небажанні Вам допомогти. Щоб перевірити мої слова, прошу Вас звернутись до голови Т[оварист]ва д. Леонтовича⁶³, або до члена М. С. Грушевського Готовий до послуг Є. Чикаленко.

ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2453.

№ 22*

[1911]

Високоповажаний Євгенію Харлампієвичу! Я не “забув” і добре пам’ятаю Вашу відповідь, як пам’ятаєте, певно, і Ви.

На моє останнє запитання: “Се можна вважати відповіддю “Т[оварист]ва” – Ви сказали: “Так!”. Пригадуєте?

Сам факт відмови “Т[оварист]ва” мене не так вразив, як вразила Ваша офіційність відношення до другого, якась безсердечність, жорстокість. Визначена і край! Правда – я занадто мало зробив для рідної літератури, більш того – я сим втрачую останні надії щось зробити для неї і “Т[оварист]во” мало повне право мені відмовити... але... в кожній людині живе душа, і з нею варт поводитись по людські, особливо в той час, коли душа в агонії.

Не годиться мені “перевіряти Ваші слова”, я і так Вам вірю, що “сміта” визначена уже на [1]911, [1]912 і [1]913 роки і що позичити Т[оварист]во” мені не може.

Найлютіший ворог сидить в нашому другові, homo homini lupus est⁴.

О. Олесь.

Київ.

ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2609.

№ 23

Вітаю дорогого Євгенія Харламповича з днем народження і бажаю йому ще довго-довго світити розумом, і серцем, повним любови, гріти південний край, занесений снігами.

О. Кандиба.

9/XII 11 р.

ІР НБУВ. – Ф. 44. – № 610.

№ 24**

[7. VII. 1913]

Дорогий Євгеній Харлампович!

Нарешті опинився біля моря і набираюсь здоров’я, але доки що наслідки не блискучі. Мабуть, 12-літнього бронхіту невилічити за 12 днів.

* Лист без дати, за змістом відноситься до 1911 р. Можливо, також не був відправлений через різко висловлені в ньому думки.

** Листівку датовано за збереженим штампелем отримання кореспонденції Відправлено з Одеси до Кисловодська “Россія, Кисловодскъ, Е[го] в[ысокоблагородиѣ] Евгенію Харлампієвичу Чикаленко”.

Одержав учора “Раду” і перечитав підряд чисел 15. Повно і сильно відповіла “Р[ада]” на вигуки “правнуків поганих”⁶⁵. Справді вражінне сильне. Такі статї варт було б видати окремою книжкою: для середньої інтелігенції вона б мала велике значінне. А коли б що-року випускала “Р[ада]” такі збірники, було б прекрасно, хоч, може, і незвичайно.

Вітаю Вас сердечно. Ваш О. О.

В[еликий] Привіт Юл[ії] Н[иколаєвне].

Р. S. Коли здумаєте черкнути слівце, пишійть уже на Київ.

IP НБУВ – Ф. 44. – № 611.

№ 25

[Київ, 21. III. 1915]

“Дивлюсь я на вексель, та й думкугадаю: чому я не сокіл, чому не літаю”, – бо негайно б, дорогий Євгеній Харламповичу, я полетів би до Вас в Перешори і... взяв би Вас в шори (поезія таку некоректністьдопускає). Ви знаєте, яке непорозуміння вийшло? Я просив Вас написати векселя на 500 руб., бланк дав на 500, а Ви написали на 300!

(До сьогоднішньогодня я ніяк не міг побачитися з Меф[одієм] Іванов[ичем] і тільки сьогодні бачився з ним).

Язик мій прильпе к гортані, волосся сташа до гори, і довго я нічого не міг зрозуміти. Нарешті стали міркувати – як бути? Дати телеграму? М[ефодій] Ів[анович] говорить, що телеграми до Вас завше приходять через тиждень після листів. Попросив я М[ефодія] Ів[ановича] побалакати з Гопанським: виявилось, що м[али] б[ули] заплатити 28–29.

І от я іду “ва-банк” і посилаю Вам вексельний бланк на 200 карб. Не відмовте і підпишіть. Не спізниться. 250 карб. + % я заплачу, а ще останеться 500. Одстрочку дадуть на 4 місяці. Тоді ще заплачу 200, лишиться 300 і т. д., доки не виплачу, а потім закажу і дітям...

Значно краще позичити у Вас. Вибачте, дорогий Євгеній Харлампович, за нахабство і прийміть від мене почуття глибокоївдячності.

Ваш О. Ол[есь].

Кудистая 64, кв. 4.

Р. S. Посилаю форму (беру її з Вашого векселя).

Марта 25 дня 1914

Вексель на двести (200) рубл.

Тысяча девятьс[от] четьрнадц[атого] года, июля 25 дня по сему моему векселю повинен я заплатит в г. Кіеве Александру Ив[ановичу] Кандыбе двести рублей.

Дв[орянин] Евг[ений] Харл[ампович] Чикаленко.

Р. S. Випустив я свої “Драматичні етюди”⁶⁶. І на серці стало легше. Засіріло в душі і крізь хмари блиснув наче якийсь промінь надії.

І думка моя летить туди, де л’є ріка Сула⁶⁷, зеленіють ниви і бруньки ось-ось не витерплять, повні енергії, і бризнуть радістю і затулять першу казку життя.

Хай летить: думка не аероплан і їй не забороняється летіти навіть за кордони... розуму

О. Ол[есь].

ІР НБУВ. – Ф. 44. – № 612.

№ 26*

Пуща-Водиця, 5 лінія, [1915]

Дорогий Євгеній Харлампович!

25. VII. строк моєму векселю. Дуже прошу підписати на 250 крб. (250 заплачу). Вибачаюсь, що не можу зараз повернути Вам свого боргу. Я тисячі замків будував повітрі, вигадую тисячі комбінацій, і всі вони легкі, як пух, і всі розсипаються від найменшого подиху вітру. Погано. Щось треба робити, а що – і сам не знаю. Знаю одне, що треба кидати посаду, треба шукати іншої. Без боргів на 100 карб. ще можна прожити, а з боргами – фантазія.

І се в той час, коли почувася деякі здібності, коли, здається, міг би знайти місце і для себе в житті. Але зумів примостити себе лише на бойні. Так часом велосипедист, їдучи по широкому шляху, помічає збоку стовпчик, хоче його обминати і знову обов'язково наїжджає на його. Трип – і готово! Чухає він потилицю, кладе на спину машину і, шкутильгаючи, вертається додому Трагікомедія! Але поки “дурень думкою багатіє”, ще нічого. Трагедія починається з того моменту, коли перестає він вірити своїм думкам, коли скидає окуляри і бачить життя таким, яким воно є...

Коли хочеш утриматись за письмовим столом, стань міцно попереду за прилавок і за добрий прилавок. Інакше життя обернеться в каторгу, і не поставиш свічки ні Богу, ні чорту.

Ось уже два місяці живу в лісі. В Києві буваю раз на тиждень. Хотів би назовсім залишитись тут, та, на жаль, сюди ветеринари командують лише на 4 місяці. З жахом думаю, що через два місяці знову поїду в ту ж обстановку. Тому розіслав скрізь прохання. Що з сього вийде – побачимо. Міцно стискаю руку

З щирим поважанням до Вас О. Олесь.

ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2612. Опубліковано Поет з душею вогняною... – С. 150.

№ 27**

22/ VII [19]15

Дорогий Євгеній Харлампієвичу!

Вибачте, Бога ради, що, може, зтурбував Вас телеграмою: боявся, що лист вчасно не дійде, а срок – рукою подати. Прошу на 300 тому, що 50 погасити не зможу ніяк, а на 225, скажемо, векселя не буває. Як мені обридло писати про сі справи, надокучувати людям, – Ви і уявити не можете.

Раніше “пив на те, що буде”, а тепер і пити нічого, і нічого не буде і нічого не може бути.

* Лист недатований очевидно, за змістом також відноситься до 1915 р.

** Лист датовано у лівому кутку рукою Є. Чикаленка олівцем блакитного кольору

Перекинувся б перекотиполем, покотився б по степах безлюдних, по ярах глибоких, прибився б, припав би до якого-небудь коріння і лежав би доти, доки не прийшов до пам'яті.

Як побитий лежу і сам не знаю – хто так тяжко мене порубав, понівичив. Знаю, що не один я винен, що я сам довго бився і боровся, і коли обставини були вже підо мною, хтось скинув з мене з їх, хтось наступив мені ногою і ростоптав мої груди.

Але годі! Перекинусь перекотиполем, припаду до коріння і або візьму “ломаку”, або згнию у власних сльозах.

Щиро вітаю всіх, хто зараз з Вами.

Ваш А. Ол[есь].

ВР ІЛ. – Ф. 114. – Од. зб. 9.

№ 28*

23/ VII. [19]15

Дорогий Євгеній Харламповичу!

Справді я зробив необачно, не надіславши Вам векселя. Виправляю помилку і перепрошую ще раз (де сто, там і сто один). Сподіваюсь на 27 одержати уже підпис; у всякім разі не допущу ніякої неприємності для вас.

Як Ваше здоров'є, Євгеній Харламповичу? Як взагалі почуваете себе? Чи не думаете про газету⁶⁸? Мені здається – не слід зараз і думати. Ті, що на війні, не мають часу читати, а ті, що лишилися, одвикли од своєї преси.

Від слів міністрів і Мілюкова⁶⁹ хоч і пахне друкарською фарбою, але краще її нюхати з респіратором. А проте – Вам видніше: я ні з ким не бачусь і ні з ким не листуюсь. Забіг би до Вас (на М[аріїнсько-]Благов[іщенську]⁷⁰), але боюсь, що там почне гримати на мене Андрій Васильович⁷¹, зайшов би до Меф[одія] Іван[овича], але він подумає, що я хочу звернутись через його в якій-небудь справі до Вас. А інші шляхи тернами поросли.

Робив заходи, щоб найти собі десь далеко відси посаду, але можливість призова ратників 2 розряду зопсувала всі плани. І ось мушу сидіти і не рипатись.

З великою охотою піду на війну⁷². Там так завзято боряться і змагаються життя і смерть, а тут так нудно, що нічого не маєш проти того, щоб зійти з гальорки і сісти в перших рядах.

Міцно стискую Вашу руку.

О. Ол[есь].

ВР ІЛ. – Ф. 114. – Од. зб. 11. Оpubліковано Поет з душею вогняною... – С. 148.

№ 29

19 25/VII 15

Тільки що отримав вексельний бланк і спішу вислати підпис, щоб поспіти на строк.

* Лист датовано Є. Чикаленком При ньому зберігся конверт з адресою: “Ст. Мардаровка, Херсонської губ., Перешоры, Его Высокоблагородію Евгению Харлампіевичу Чикаленко”. Відправлено з Києва 22 липня 1915 року

Бланк я міг-би й тут найти, але мені пам'ятається, що тепер побільшено подати на векселі і треба доплачувати марками. Я думав, що Ви це, дорогий Олександрє Івановичу, знаєте, а через те і просив Вас вислати бланк.

Крім того, треба було текст написати, бо боязно, щоб векселя хто в дорозі не вкрав, а я не знаю – чи писати на строк, чи “по пред'явленню”, а через те посилаю наказним листом.

Очевидно, обидва ми не ділові люде – Ви – поет, а я – так собі чорт-зна-що.

Питаєте – як моє здоров'я. Тепер значно краще, наче ожив... А переміняться обставини, знов помірати буду

А от, чого Ви оттак занепали духом? З листа Вашого тхне якимсь занепадом духа, прострацією, апатією і ще чорт-зна чим. Людина Ви молода, дужа, талановита. Вам жити, працювати, а Ви нудите світом!

Ваш Є. Чик[аленко].

ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2455.

№ 30*

30/VII [19]15

Дорогий Євгеній Харламповичу!

Насамперед – я сердечно радію, що Ви в доброму здоров'ї. Я не помилюсь, коли скажу, що Ваша тимчасова слабкість боляче відбилась на багатьох із нас і засмучувала і друзів і ворогів. Єсть природи, з якими цілі роки б'ються, змагаються, а в нещасті всі плачуть і, може, “ворогів” дужче і невтішніш, ніж одномуці. До таких натур належить і Ваша.

І знов я не помилюсь, коли скажу, що звістка про кращий стан Вашого здоров'я порадує всіх південних самоїдів.

І се єсть відрадний факт: значить – південне самоїдство, як нація, стоїть уже на тому щаблю розвитку, з якого видко далеко навкруги і душа реагує на те, що бачуть очі.

Вексель одержав. Дякую. На жаль, заложу лише 25 карб. (Тай то – треба десь позичати, і книгарні відмовились заплотити в сьому місяці).

Але се нічого, на Вашій кредитоспособності се не відіб'ється, а для моєї вже все втрачено.

Дякую за слова втіхи. Справді – я трохи занепав духом, хоч зараз краще почувую, ніж раніше. На мені, Ви і уявити не можете, як відбились переговори з “Вістником” відносно авансу в 200 р. (нічого їм не винен).

Зараз я нічого, ні копійки, але в той мент я коштував більше: у мене стільки лилось сліз, стільки виривалось глибоких зітхань, так скорботно дзвеніли мої пісні і так продуктивно йшла робота, що було вигодно і очевидно, навіть для самоїдів, вволити моє проханне. (Фі, мені зараз за себе соромно так же, як і за других).

Я перестав плакати, я міцно стис зуби, я в пам'яті знищив те, що зробив, і ніколи не ходив більше з олівцем.

* Лист датовано у лівому кутку рукою Є. Чикаленка олівцем блакитного кольору

Вам се незрозуміло?! А для мене занадто! Я без хвилювання і зараз не можу про се ні згадувати, ні писати.

Ваш Оле[сь].

Р. С. За банківську справу не турбуйтеся. Вексель прийшов на строк. 28 янвря (1916 р.) новий строк. Тепер я вже вчасно надішлю Вам бланка на 200 карб. Ол[есь].

ВР ІЛ. – Ф. 114. – Од. зб. 10.

№ 31*

19 6/VII[І] 15

Любий Олесю Івановичу!

Сьогодні Спаса, машина не молотить, то я вільний і маю час відповісти на Ваш лист.

Мене завжди дивувало в Вас те, що Ви на видавців наших дивитесь, як робітник на капіталіста. Так, наче видавці заробляють та експлуатують робітників пера. Ви стояли довго близько до редакції ЛВістника⁷³ і, певне, знаєте, що гроші на видання добуваються з великим напруженням, з великим клопотом. Ви, певне, чули, що за борги “Ради”, наприклад, мене позивали в суд⁷⁴, і я не мав чим заплатити їх, а це так відбилось на моїх нервах, що мені знов стало було гірше.

Хто його знає, може, правду Грінченко мені казав: “Ви не можете зрозуміти нас, письменників, бо у Вас психологія видавця, а у нас – літературного робітника”. Справді, я не можу зрозуміти психології письменників, які обурюються на видавців за малу плату, за неவிдачу авансів і проч. Але я розумію це добре, коли цього вимагають у мене робітники в господарстві. Бо тут я заробляю, я тут експлуатую працю і на ній маю зиск. Але той зиск, що я придбаю на с[ільсько]господарському робітнику, я витрачаю на видання, яке мені, крім неприємности, нічого не дає. За видання газети мене ще тільки не бито, а лайно без ліку разів, але сподіваюсь, що коли я ще буду видавати газету, то колись прийде якийсь нею ображений і наб'є мені, висловлюючись вульгарно, морду.

Про неприємности від начальства я й не кажу – мене тепер, в іоні місяці, трусили і тут, і в Кононівці⁷⁵, бо в Києві я не числився, як лежав хворий в маю.

Мені раз у раз здавалось, що ми в ідейній роботі товариші – одні вкладають гроші, інші – працю. На цьому принципі велась і “К[ієвская] Старина”, але письменники не хотіли дурно працювати, то в “Ради” і в “ЛНВ” рішили платити за працю, хоч по трохи, аби стало грошей на видання.

Як можна при таких умовах обурюватись, що Вам не дали 200 р. авансу? Не розумію, хоч убийте. Ваш Є. Чик[аленко].

ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2454.

* У даті цього листа Є. Чикаленко помилково написав липень, але зі змісту видно, що він написаний 6 серпня, тому в квадратних дужках місяць поправлено.

№ 32*

[серпень, 1915]

Дорогий Євгеній Харламповичу!

Як же мені відповідати на Вашого листа, коли цілком погожуюсь в ньому тільки з Вашим... підписом?! Коли весь він перейнятий тими поглядами, з якими я боровся цілі роки і все не можу “покласти на обидві лопатки”. І тим більше мені хочеться “покласти”, що се матиме громадське значіння. Скажу лише одно: Ви були б цілком праві, коли б всі стосунки між письменником і всіма організаціями вичерпували однією комерційною стороною. Сподіваюсь на прибуток – видаю, ні – відмовляюсь. Ясно і просто. На жаль, деякі “Ситіні”⁷⁶, на точку погляду яких Ви становитеся, злізли на національного корабля, убрались в капітанську одягу, взяли за керму і дали “полный ход”.

Рушили! І по їх знаку кожний став на своє місце і взявся за роботу. Через деякий час капітани заявили, що немає вугілля. Команда і поклик: “Лишайтеся в сорочці, давайте на паливо убрання! Будьте громадянами!” Статисти поробилися громадянами. Через деякий час виявилось, що нічого їсти. Стали їсти один одного... Що було досі з національним кораблем, я не можу говорити, видно, не тільки з капітанського мосточка, але і з трюма. Ганебне плавання! Де ж капітани, де керманічі? В захитних убраннях вони поховалися в каюти і смакують о морю. Змовила команда. І коли прийшли до їх музики, що грали на кораблі, і коли до їх прийшли співці, що співали про далекі береги, про щасливу країну, що підтримують віру в пасажирів, коли вони прийшли і сказали: ми голодні, безсилі наші руки і голоси, ми не можемо співати, дайте нам хліба – і наші руки знову ударять по струнах і знову поллються, як бальзам на рани, наші пісні – капітани їм відповідали: “Ми звичайні торговці. Їхали по справах на кораблі, угледіли капітанську одягу, ну і одяглися в неї. Однак вовалялась без діла!” Не може бути! – закричали співці і музики. “Ми торговці – повторили капітани, – єсть бариш – купуємо, а нема – ніхто нас не примусить. Їмо своє, з дому взяли”.

Ах, Євгеній Харлампійовичу! Все лихо в тому, що люди ніколи не зрозуміють один одного, що люди з різних боків дивляться на одну й ту ж річ і бачуть неоднакове. А ще гірше, коли люди міняють свої позиції в залежності від обставин. Допливи корабль до берега, хліб-сіль прийняли б капітани. Хіба я говорю неправду? Але де сила, там і право. Ваш О. О[лесь].

ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2613. Опубліковано Поет з душою вогняною... – С. 152–153.

№ 33**

Пуца-Водиця, [1915]

Дорогий Євгеній Харламповичу!

І я Вас не розумію. Хоч бийте мене кілком по голові, однаково – просто не можу. Як приклад – Ви проводите аналогію між письменником і робітником. Се

* Припускаємо, що листа не було відправлено. Датуємо його серпнем 1915 р. за зв'язком зі змістом попереднього листа. Він, очевидно, є відповіддю на нього.

** Лист датуємо за змістом попередніх листів також літом 1915 р. Очевидно, його також не було відправлено адресату.

ще більше мене дивує і заплутує справу. Я не знаю, чому побільшення плати вимагають у Вас, але думаю не тому що Ви від їх роботи маєте зиск. Зиск не піддається робітничому “учоту” і не завжди він буває у капіталіста. Навпаки – часто робітники вимагають плату в той час, коли тільки їх не можна завдовольнити. До того ж єсть, порівнюючи, зовсім маленька категорія “письменників” – одописців, письменників-наймитів, що служать пером окремій особі, своєму хазяїну і дають йому “зиск”, за який і вимагають бутербродів з ікрою, замість звичайного шматка хліба.

Справжній письменник – слуга одного народу, одної нації, одної людськості. Лірик, драматург, романіст, сатирик – однаково потрібен для народу, бо так чи інакше він впливає на психологію мас, таку чи іншу приносить користь, дає той зиск, якого Ви не хочете бачити. Для націй же малокультурних, темних, пригноблених кожна видатна літературна сила – справжній клад, капітал, знаряддя для більш інтензивного життя нації. Почесна робота критики – відібрати зерно від кукілю.

Критики я не підкупав, громадянство тим більш, і діло їх совісті, коли вони поклали мене в той бік, де лежить зерно. І коли я не маю на чому його посіяти, коли я не маю засобів, щоб воно дало урожай і з маленького, дикого стало великим, культурним, я стукаю в двері до тих, хто сів на козли, хто взяв відповідальність на себе перед історією. Не місце (на козлах) сліпому, бо сліпий не баче дороги, не місце паралізованому, бо він не може правити, не місце і короткозорому, бо він не бачить дечого. І коли б річ ішла про мене, була б дурниця. Лихо, що йде річ про тисячі нас, лихо, що народ від сього втрачає...

Але я вірю в той час, коли народ се угледить і осудить керманичих і осміє їх роботу і з огидою одкине ту книжечку, яку вони спромоглись “роздати народів” за десятки років свого національного відродження.

5 років тому назад я написав одну поему-драму, в якій я зачіпив сі питання, і з кожним днем вияснялось, що поставив питання правильно і відповів на них прямо, хоч, може, і різко.

Але булохитанне – чи не помиляюсь я?! І сим тільки можна було полегшити багато чого в моїм життю. В чотирьохтисячній петлі моїх боргів я задихаюсь, немає сил її розірвати, але і тремтячою рукою я хочу писати!

Вся моя істота кричить, що я потрібен, може, на день, на хвилину, але потрібен. Тільки руку од струн (вона могла б грати) і в руку – батіг!

Хто не розуміє слів, зрозуміє батіга, і я сплів його із своїх жил, із своїх мук і він ударить. Ви смієтесь? Смієтесь останній.

Ваш Ол[есь].

P. S. Звертався я до “Вістника”, як не до видавничої інституції, звичайно, і рахувався з ним, як не з Ситіним. Між видавцем і письменником рахунки прості. Єсть зиск – видає, сподівається на дефіцит – відмовляє. Ясно і просто.

ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2614. Оpubліковано Поет з душею вогняною... – С. 150–151.

№ 34*

[1915]

Дорогий Євгеній Харламповичу!

Два величезних листи Вам написав, але написав їх мимоволі різко. Я боюсь, що вони Вас могли б схвилювати. Тому кладу їх під сукно, а пишу на шматку паперу (вибачте Бога ради!), ждучи трамвая. Буде коротко

Що між інтересами видавця і автора – ціла прірва, я згоден, як з $2 \times 2 = 4$. Але наших видавців я вважав не за таких видавців, ось як – Ситін, Губанов, Оглоблін і т. и. З низу в гору я дивився на їх. До великих людей ставляться і важкі вимоги. Багатьох “видавців” уже записано на національних скрижалях, і ніхто не записався під прізвищами Губанова. В часописах – герої, дома – прості видавці. Де ж справжнє обличчя наших мелхисідеків – спереду чи ззаду? Якщо ззаду, тоді може бути розмова про “зиск” від видання. А коли спереду, тоді лиш може бути розмова про зиск від твору, та про засоби видати.

Ваш О[лесь].

ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2615.

№ 35**

[1915]

Дорогий Євгене Харлампієвичу!

В відповідь на Вашого листа я написав декілька, але поклав їх у шухляду.

Звичайно, я з Вами не згоджуюсь і, коротко кажучи, доводжу в своїх листах, що однією міркою не можна міряти Вістника і Губанова, що коли Губанов дбає лише про зиск *від видання*, то В[істник] повинен дбати і про зиск *від твору*. Відмова Губанова мене б не вразила. А “врешті-решт” я сподіваюсь найти собі крашу посаду і всі до останнього шеляга повернути борги. Все має свій край, має і пониження.

В Києві рух. Часом Київ нагадає вулиці Парижу. Тягнеться довгим вужем військо, їдуть на гарбах з будамінімці-колоністи, везуть свій убогий скарб втікачі і зів’ялими квітками сплять або здивовано дивляться дитські голівки.

На Хрещатику – як на ярмарку. Як на ярмарок, або храм, або на якесь велике свято з’їхались звідусіль люде і ходять в чеканні. Ревуть, свистять і тьохкають автомобілі, поспішають візники – рух, гармидер. І ніхто не певен, що буде завтра. Носяться тисячі чуток, одна другу попереджує, одна другу відкидає. Не знаєш – чому вірити.

ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2611. Оpubлікований Поет з душею вогняною... – С. 148–149.

* Лист написано простим олівцем, очевидно, також не було відправлено, без дати, але за змістом це також серпень 1915 р.

** Лист недатований, але за змістом попередніх листів відносимо його до літа 1915 р.

Дорогий Євгене Харламповичу!

Ще три тижні пройде, і наблизиться 17 вересня. Воно уже починає мені снитись... Тому задалегідь знову звертаюся до Вас з проханням надіслати вексель на 400 карб. Чому ви навіть не відповіли на мого листа і телеграму? Боячись, що візьмуть на війну і уб'ють? Цілком даремно. На війну мене не візьмуть... А коли піду сам добровольцем і впаду на полі брані – яка честь заплатити по векселю за оборонця отечества! А ще, може, і не вб'ють, і я вернусь до Вас з славою Крючкова! Покладу 17 німців. А вони хіба не варт 400 крб.? Звичайно, в мирное время.

Хотів би з Вами бачитись і говорити. Я взагалі вже скучив без людей. Іноді поїдеш в Київ, блукаєш по вулицях – сила народу, а людей наче і немає, і наче ні з ким слова сказати.

Зараз весь зайнятий клопотом. Хочумати дві посади, щоб виплатити і нові і старі борги, щоб дихати вільніше і почувати себе спокійніше. Тут не зовсім зручно просиджувати в морози по 4 год. в трамваї, але з двох зол треба вибрати менше.

До речі, зараз можна спокійно покинути літературу, бо читачів немає, видавців – Бог дасть, а видавати самому виключно для себе, може, і патріотично, але смішно. Взагалі наше становище незавидне. Тим паче, що ми встали від столу з гопака і горілкою, навіть не зустрівшись віч-на-віч з страховищем. А глянеш на стіл – туман наче. Всі такі сірі й мокрі. І важко підняти когось-небудь. Ідея для нас ще не прибрала форми категоричного імперативу і являється забавкою, привабною, цільною, розумною, але забавкою, без якої можна цілком обійтись, знайшовши які-небудь наші “підходящі заняття”.

Сумно, Євгеній Харламповичу! І на протязі довгих літ життя наше мені уявляється якимсь безконечним похоронним кортежем. І серед факельщиків чомусь виступає фігура Синицького⁷⁷.

Декілька днів пролежав сей лист. Не вигоріло у мене з двома посадами. Очевидно, в Києві нічого не знайти мені. Зв'язків з росіянами мало, а впливові українці – “хай їм Господь помагає”. Доведеться виїхати з Києва. Бо жити на 100 карб. в Києві не можна. Шкода просидіти в великому центрі п'ять років глупої ночі і виїхати на 6-й, коли починає, може, світати. У всякім разі, так не буде або гірше, або ліпше. Відродження політичне Польщі (автономія – припустимо) відіграє колосальну роль в нашій культурній відродженні. У всякім разі, надасть енергії, творчості й життєвості нашому рухові. А передплатників буде – хоч греблю гати! Курс на поетів підніметься до краю! Деякі повстають навіть з могил, дізнавшись, що і вони потрібні для нації. У всякім разі, взятіє Галичини для нас – явище першорядної ваги.

Тепер на всякий випадок скажу відносно векселя. 100 карб. я заплатив, лишається 400. Будь-ласка, дайте векселя на сю суму 300 карб. я буду виплачувати Вам. Всю свою силу і весь час вживу на те, щоб якомога більше заробляти. Раніше про добрі погоди я не думав: у мене в голові були літературні плани.

* Лист за змістом відносимо до кінця серпня 1915 р., оскільки автор писав у ньому про шостий рік свого проживання у Києві, який припадав на 1915 р.

Коли ж я впевнився, що література для нас – декламація цимбала не більше, коли я уgliedів і впевнився, що борги можуть привести до божевілля, я вирішив робити чорну роботу і неабияк.

Будьтеж здорові і прийміть від мене сердечну подяку за все, за все. Ваш Олесь.

ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2617. Опубліковано Поет з душею вогняною... – С. 146–147.

№ 37*

Пуца-Водиця

Високоповажаний та дорогий Євгеній Харламповичу!

Пролежавши 1/2 місяці в ліжку, я впевнився, що “друзья” не тільки “до чорного дня”, а часом і до “світлого”... Я не хочу думати, що в Вашому серці знайшло місце для Самотності, але, часто Вас згадуючи, у мене являвся такий сумнів... (Я, наприклад, почував себе під час хвороби “Фірсом” з “Вишневого саду” Чехова, Фірсом⁷⁸, якого “забули” на дачі). І от мені захотілось написати Вам декілька слів привіту і стиснути Вашу руку.

Як же Ви себе відчуваєте? Як Ваше здоров’я? “Про що тирса шелестить”⁷⁹ Чи зазеленіли уже лани? Я вже з тиждень як вийшов з хати і щодня їду в Київ дивитись, як шумить весняна вода. Хотів було сам плигнути на кригу, злитись з юрбою і з піснею полетіти назустріч весні. Але “всі місця були зайняті” в київському “трамваї” і кондуктор гаркнув знайомим голосом “Осади назад!”. Спочатку було боляче. Мені здавалось, я мав право хоч на сходах стати, бо довго йшов темної ночі, натрудив ноги.... Хотів вчепитись, але стримав себе і лишивсь на місці. І довго, довго я стояв на березі і з болем дивився, як плывуть і зникають за обрієм мої брата, як весело лунає їх пісня... В душі щось застогнало, затріщало і повалилось... Але на руїні виросло щось нове і дало мені силу.

Тепер я стою теж осторонь і з берега дивлюсь на весняні води. І часом думаю: “Боже, скільки сміття пливе!?! Скільки хамелеонів на кригах!?! Скільки бездушних створінь кричить, репетує, гавкає! Як мало серед них людей, які боролись за волю, хоч ві сні”.

Але все буде гаразд. Вода спаде, стихне галас, і повновода річка потече в берегах.

ІР НБУВ. – Ф. XV. – № 2616.

КОМЕНТАРІ

1. Йдеться про першу збірку поезій О. Олесь “З журбою радість обнялась”, що була підготовлена ним до друку влітку 1906 р. у Ялті й вийшла на початку 1907 р. у Петербурзі в друкарні “Работник” накладом 1,5 тисячі примірників. До неї увійшли вірші, написані в 1903–1906 рр. Збірка була видана на кошти, позичені у П. Стебницького. Вона принесла авторові визнання з боку І. Франка, М. Сумцова, І. Нечуж-Левицького, Х. Алчевської, О. Єфименко, С. Русової, які назвали Олесь талановитим ліриком, виразником дум і настроїв першого десятиліття ХХ ст.

* Лист недатований допускаємо, що він був написаний навесні 1916 р.

2. Можливо, йдеться про Миколу Івановича Міхновського (1873–1924) – громадсько-політичного діяча, публіциста, юриста, одного з ідеологів українського націоналізму. Як видно із записів у “Щоденнику” Є. Чикаленка, він з ним час від часу спілкувався (Чикаленко Є. Щоденник – К., 2004. – Т. I. – С. 31–33). М. Міхновський працював у той час у Харкові адвокатом, а О. Олесь, як видно, навчався у Харкові і, очевидно, був знайомий із творчістю молодого поета.

3. “Рада” – щоденна україномовна громадська безпартійна газета, що виходила у Києві з вересня 1906 до липня 1914 рр. Видавці – Є. Чикаленко та В. Симиренко, редактори в різні роки – Ф. Матушевський, М. Павловський, А. Ніковський.

4. У 1906 р. секретарем редакції “Ради” був Мефодій Іванович Павловський (1877–1957) – журналіст, діяч кооперативного руху, редактор. Він працював коректором у “Громадській думці”, секретарем і редактором “Ради” у 1906, 1907–1909, 1910 рр. Друкував у газеті і рецензії на театральні й музичні твори. Про секретарство Павловського у 1906 р. писав Є. Чикаленко (Чикаленко Є. Спогади. – К., 2003. – С. 331).

5. У № 1 “Ради” (1906. – 15 верес. – С. 3) було опубліковано “Маленький фельетон” О. Олесь. Його дійовими особами були прохач-жебрак і убогий селянин. Вони стояли поруч, і останній пильно через залізні ґрати дивився на подвір’я фабрики із землеробськими знаряддями. Очевидно, він, відірвавшись від дійсності, мріяв про щасливу селянську долю. Автор порівнює свого героя-селянина із дівчинкою-сиротою, яка також через вікно крамниці іграшок мрійливо дивиться на заставлені полиці і поринає у свої дитячі мрії.

6. Яблоновський Олександр Олександрович (1870–1934) – белетрист, прозаїк і фельетоніст ліберальних російських видань. Співробітничав у газетах “Сын Отечества”, “Речь”, “Киевская мысль”, журналах “Русское богатство”, “Мир Божий”, “Образование”, “Наша жизнь”. Автор збірок “Очерки гимназической жизни”, “Очерки и рассказы”, “Родные картинки” (3 томи, 1912–1913). У 1920 р. емігрував у Єгипет, звідки перебрався до Берліна, в 1925 р. – Парижа. Публікувався там у російських газетах “Сегодня”, “Руль”, “Общее дело”, “Возрождение”, в останній був провідним співробітником, працював у жанрі політичного фельетону.

7. Дорошевич Влас Михайлович (1864–1922) – журналіст ліберальних видань, один з провідних співробітників газет “Россия” та “Русское слово” (з 1902 р. – редактор останньої). Талановитий фельетоніст, автор стилю “короткого рядка”. Широкою популярністю користувалися його фельетони, що публікувалися у рубриках “По Европе”, “Безвременье” та ін., нариси про сахалінську каторгу.

8. Очевидно, йдеться про “Невеличкий фельетон” О. Олесь, опублікований у “Раді” (1907. – № 69. – 23 берез. – С. 3). Твір побудовано у формі діалогу між російськими високопосадовцями (Пуришкевичем, Дубровіним, Іліодором та ін.).

9. Очевидно, Є. Чикаленко має на увазі зміну в назві місяців у Календарі “Просвіти” на 1908 р.: жовтень (сентябрь), листопад (октябрь), грудень (ноябрь), студень (декабрь) (Календарь “Просвіти” на рік 1908. Рік другий – К., 1907. – С. 24–31), бо у календарі за 1907 р. назви місяців були традиційними: вересень (сентябрь), жовтень (октябрь), листопад (ноябрь) (Календарь “Просвіти” на рік 1907. Рік перший. – К., 1906).

10. Оповідання “Вуси” О. Стороженка було близьким за змістом до фольклорних творів і користувалося популярністю в читачів.

11. Мається на увазі фельетон О. Олесь в “Раді” “Рідна справа” (1908. – № 288. – 23 листоп. – С. 2), в якому автор критикував українців за сварливість і заздрість. Він алегорично відобразив український рух в одному місті. Там його представляли аж два

діячі, що збиралися кілька разів на рік на вечірні засідання і вивчали “анатомію” українців. У ході експериментів вони виявили, що українець мав склад звичайної людини, але в кожному з досліджуваних організмів паразитувала сіренька істотка “з маленьким чорним жальцем”. “Одна істотка не виносила навіть близької присутності другої, коли сходились два українці, істотки починали в них стурбовано бігати. А жальце ще швидше соватись і кусатив самі болючі місця недужих”. Вивчаючи це незвичайне явище, “експериментатори” дізналися, що та “істотка” називалася звичайним українським гедзем, який сварив і роз’єднував українців.

12. Очевидно, йдеться про вірші О. Олеся “Жалкої весело!” (Рада. – 1909. – № 26. – 1 лют. – С. 2) і “Везли їх зранених, везли їх, стомлених в тюрмі за ґратами...” (№ 31. – 8 лют. – С. 2). Останній вірш у листі О. Олеся називає “У вагоні”. Він був надрукований у “Раді” із чотирма пропущеними рядками, позначеними крапками. Повністю опублікований у другій збірці поезій О. Олеся.

13. Йдеться про видання О. Олесем другої збірки поезій “Поезії. Кн. II”. (Петербург: “Будучина”, 1909) та п’ятої книги перекладів поезій українських авторів – “Молодая Украина”, виконаних І. Рукавишниковим (СПб., 1909), до якої увійшли й вірші О. Олеся.

14. Очевидно, мається на увазі “Маленький фельетон” О. Олеся про партію октябристів, опублікований у “Раді” (1909. – № 33. – 11 лют. – С. 2).

15. Названий вірш було надруковано в “Раді” (1909. – № 37. – 17 лют. – С. 2) також з чотирма пропущеними рядками. Повністю опубліковано у поетичній збірці О. Олеся “Поезії. Кн. II”.

16. Мається на увазі Степаненко Василь Пилипович (1855? – початок 1930-х рр.) – 20 років очолював книгарню колишньої редакції “Киевской старины”.

17. О. Олень писав П. Стебницькому про те, що В. Степаненко купив у нього другу збірку поезій (за 5 тис. примірників дав 1500 руб.) (лист до П. Стебницького // Поет з душою вогняною... – С. 154). Збірка продавалася у книгарні “Киевской старины”, про що свідчить список реалізованих нею видань, поданий у газеті “Рідний край” (1909. – Ч. 19. – С. 16). Очевидно, про рахунок коштів від продажу збірки йшла мова у листі.

18. Йдеться про вірші, зазначені у прим. 12 і 15.

19. Павловський Мефодій Іванович – див. прим. 4.

20. Через тиждень після публікації вірша О. Олеся “Яка краса: відродження країни” “Рада” надрукувала інший його вірш “Ми плакали на цвинтарі безсилі...” (1909. – № 43. – 22 лют. – С. 2).

21. Флоринський Тимофій (1854–1919) – професор-славист Київського університету один з теоретиків-українофобів, з 1909 р. призначений головою Київського тимчасового комітету в справах друку

22. Йдеться про “Маленький фельетон” – див. прим. 14.

23. Третя збірка поезій О. Олеся вийшла лише 1910 р. у Києві: *Олеся О. Щороку* Поезії. Книга III. – К.: Друкарня 2-ї артілі, 1910. До неї увійшли поема “Щороку” і 30 віршів.

24. Йдеться про другу збірку поезій (див. прим. 13). Рецензія А. Ніковського на неї була подана у “Раді” (№ 57. – 11 берез. – Розділ “Бібліографія”). Рецензент назвав О. Олеся оригінальним українським поетом, у якого немає “переспівів, переробок, запозичувань”, його вірші – поетичними, гармонійними за змістом та формою, а його музу – спадкоємицею кращої української поезії. А. Ніковський зазначав, що спочатку збірка називалася “Будь мечем моїм!”, але цензура не пропустила назви, під такою назвою вона вийшла лише 1919 р.

25. У 1908 р. О. Олесь закінчив у Харкові ветеринарний інститут, у якому навчався з 1903 р.

26. У названій статті, що була опублікована у “Раді” 15 лютого, С. Єфремов критикував позицію Державної думи, яка виправдала провокатора Є. Азефа, відзначивши “глибокий занепад елементарної людської моральності серед більшості законодавців” (с. 1).

27. Йдеться про дружину О. Олесь – Кандибу Віру Антонівну (уродж. Свядковську 1871–1948), яка походила із с. Яворова Старокостянтинівського повіту із родини мирового посередника. Навчалася у Житомирській жіночій гімназії, потім приватній гімназії, яку закінчила 1900 р. У 1902 р. вступила на Бестужевські курси.

28. Маються на увазі Вищі жіночі курси у Петербурзі, що мали статус вищого навчального закладу. Засновані 1878 р. гуртком прогресивної інтелігенції на чолі з А. Бекетовим. Названі Бестужевськими на честь їх офіційного засновника та керівника у 1878–1882 рр., професора російської історії К. Бестужева-Рюміна.

29. Йдеться про відповіді на запитання анкети для передплатників, яка була розіслана редакцією “Раді” на початку березня 1909 р. Є. Чикаленко у “Щоденнику” (К., 2004. – Т. I) 21 березня 1909 р. записав, що до того часу редакція отримала більше 300 відповідей, та зауважив: “Взагалі цікаво і приємно читати відповіді людей неупереджених, що пишуть про свої враження від газети. Але боляче читати відповіді, засновані не на враженнях від газети безпосередньо, а засновані на плітках...” (с. 57). Зокрема, його збентежила відповідь, підписана О. Мицюком, в якій автор звинувачував редакцію в тому, що вона ігнорувала публікації молодих дописувачів оскільки велася гуртком “сватів та кумів”. Цю відповідь і мав на увазі кореспондент, пишучи про неї Олесь.

30. Черкасенко Спиридон Феодосійович (1876–1940) – письменник, редактор-видавець, публіцист, учитель. Публікував у “Громадській думці” дорожні нотатки “Народні університети” та замітки “Події у Юзовці”, друкувався у ЛНВ, “Снопі”, “Дзвоні”, “Української життя”. Редактор-видавець місячника “Дзвін”, відповідальний редактор журналу “Вільна українська школа”. Автор збірки оповідань “На шахті” (1909).

31. Ніковський Андрій Васильович (1885–1942) – громадсько-політичний діяч, редактор, публіцист. Шлях у журналістику почав з “Раді”, потім співробітничав з ЛНВ. Редагував “Раду” (1912–1914), журнал “Основа” (1915) та “Нову Раду” (1917–1919). Автор публіцистичних статей, критичних нарисів, передмов до творів Л. Українки, І. Нечуя-Левицького, Г. Квітки-Основ’яненка, упорядник “Українсько-російського словника” та ін.

32. Піснячевський Віктор Онуфрійович (1883–1933) – журналіст, громадський діяч, лікар за фахом. Активний учасник петербурзької української Громади. У газеті “Рада” друкував репортажі про роботу Державної думи, вів цикл “З невських берегів”. Очевидно, Є. Чикаленко листі мав на увазі непорозуміння редакції із цим дописувачем через її відмову опублікувати одну з його полемічних статей. В. Піснячевський написав особисто Є. Чикаленку листа, у якому пояснював, що українська газета поставилася до нього некоректно, а адресата звинувачував у тому, що він боїться “живих, бойових статей” на українські теми, і зарікався більше до “Раді” не писати (ІР НБУВ. – Ф. 44. – № 625 (лист В. Піснячевського Є. Чикаленку від 13 березня 1909 р.)). Не зважаючи на таку емоційну заяву, публіцист продовжував співробітничати з газетою. Подібні непорозуміння з “Радою” у нього виникали й пізніше. Наприклад, в офіційному зверненні до редакції, написаному на візитці, він ставив умову: якщо редакція відмовиться опублікувати закінчення до його статті “Кризис в неославізмі” з приводу полеміки С. Єфремова, то він в інших

часописах умістить відкритий лист, в якому розповідь про ставлення до нього української газети (ІР НБУВ. – Ф. 44. – № 622 (лист б/д В. Піснячевського до редакції “Ради”)).

33. Ця група публіцистів розірвала співробітництво з ЛНВ через публікації М. Грушевським на сторінках журналу критичних розправ над працею М. Аркаса “Історія України-Русі”. Про це Ф. Матушевський писав М. Грушевському листі від 20 листопада 1908 р.: “Прикро мені писати Вам те, що маю написати в своєму листі. [...] По довгім міркуванні я став на думці, що вже прийшов час і мені одстати од Вашого журналу. Питання се стояло передо мною давненько, але я його розв’язував до останнього часу так, що одставати од діла не слід, не вважаючи на деякі “трєнія”. [...] Стаття Ваша в XI кн. за минулий рік мені вельми не подобалася своїми натяками на людей, котрих Ви, не називаючи, правда, на ймення, виставили на людські очі як що не за ворогів своїх, то й не за приятелів. [...] Про те я й по сьому не одстав од журналу, бо не вважав Вашу статтю проти Сергія (Єфремова. – І. С.) за casus belli*. [...] Історія з “Історією” Аркаса знову поставила передо мною питання про участь мою в журналі” (лист опублікований: *Гирич І. Ще до проблеми “Аркас і Грушевський” // Історія, історіософія, джерелознавство. – К., 1996. – С. 227–229*). Ф. Матушевський, вважаючи критику М. Грушевським праці М. Аркаса жорстоким вчинком стосовної редактора, тяжкохворого В. Доманицького пояснював, що він без усяких впливів, цілком самостійно прийняв рішення про відмову від співробітництва в журналі.

34. Натяк на свою присутність у Полтаві на відкритті пам’ятника І. П. Котляревському у вересні 1903 р. На О. Олесья це свято української літератури мало сильний вплив. Його сестра Марія Голубєва задувала з цього приводу: “Велике враження справила на Олесья подорож до Полтави під час відкриття там пам’ятника Котляревському (1903). Багато що зрозумів він тоді: і трагедію українського слова в лещатах царизму, і убогу тематику сучасних йому драматичних творів, і те, чому на українській сцені у водевілях перше місце посідають дячки-п’яниці. Олесь твердо вирішив тоді писати лише українською мовою, служити тільки рідному слову” (*Голубєва М. Мій брат дорогий // Поет з душею вогняною... – С. 14*).

35. Йдеться про Д. І. Дорошенка

36. Сестри Олесья – Ганна Грекова та Марія Голубєва

37. Йдеться про об’єднання письменників-модерністів, організоване 1906 р. у Львові. Його члени ставили перед літературою естетичні, а не суспільно-політичні завдання. Видавництво “молодомузівців”, засноване у Львові 1906 р., видавало збірки поезій, оповідань, новел-мініатюр, літературні альманахи, журнал “Світ”.

38. У “Раді” було опубліковане рецензію А. Ніковського на зазначену збірку поезій О. Олесья (див. прим. 24).

39. Йдеться про статтю С. Єфремова “Гнучка чесність” (Рада. – 1909. – № 59. – 13 берез. – С. 2–3; № 60. – 14 берез. – С. 2–3), у якій автор критикував твори В. Винниченка – “Чесність з собою” та останню його п’єсу “Memento” (ЛНВ. – 1909. – С. II). На думку критика, їх проблеми, герої, сюжети, неприродні філософські моменти свідчили про відхід талановитого письменника від свого стилю та стежки в літературі. С. Єфремов зокрема зазначав: “Талант Д. Винниченка – талант життя, талант конкретности, талант аналізу. У сфері синтетичних проблем він безпорадно опускає крила і, замість глибокої або хоч оригінальної думки, дає пародію на старі і з філософського погляду нікчемні обривки, нахвтані хто зна й де; замість позитивних образів – недоладні карикатурина власні створіння, замість повітря та світла – сіє чад і копоть” (№ 60. – С. 3).

* Привід до війни (латин.).

40. “Українська хата” – критичний і громадсько-публіцистичний місячник демократичного напрямку. Виходив у Києві з березня 1909 до вересня 1914 р. під редакцією П. Богацького і М. Шаповала.

41. Мається на увазі напрям Шелухина Сергія Павловича (1864–1938) – громадсько-політичного діяча, письменника, публіциста, адвоката за фахом. Співробітничав з українськими виданнями (“Рада”, ЛНВ, “Українська хата”, “Світло”, “Українская жизнь” та ін.). Публікував статті, напрям яких, як видно з листа, не поділяв О. Олесь.

42. Див. прим. 29.

43. “Киевская мысль” – щоденна популярна газета ліберально-демократичного напрямку, виходила у Києві у 1906–1918 рр. Її видавець – Р. Лубковський Редактори в різний час – М. Тарновський, Б. Чайковський, О. Стрельбицький.

44. Йдеться про Комерційне училище М. Г. Хорошилової – середній навчальний заклад для хлопців і дівчат, знаходився у Києві на вул. Кузнечній 3 (нині – вул. В. Антоновича).

45. Йдеться про арешт старшого сина Є. Чикаленка, Левка (1888–1965), який у 1907–1908 рр. студіював природничі науки у Лозаннському університеті і приїхав додому на канікули 22 червня на київському вокзалі його арештувала залізнична поліція. У Києві проводилися масові арешти усіх підозрюваних напередодні святкових заходів з нагоди відзначення 200-літнього ювілею перемоги Росії у Полтавській битві. Левко просидів цілий тиждень у Либідському відділку, і Є. Чикаленко у “Щоденнику” (с. 58–65) детально описав заходи з визволення сина.

46. Королів (Старий) Василь Костянтинович (1879–1943) – письменник, публіцист, громадський діяч, ветеринар за фахом. Друкувався у часописах “Полтавские губернские ведомости”, “Хуторянин”, “Киевские отклики”, “Рада”, ЛНВ та ін. Подавав поради сільським господарям у часописах “Село” та “Засів”. У той час відповідальний секретар газети “Рада”.

47. Ю. Сірий у спогадах “З моїх зустрічей” (Поет з душею вогняною... – С. 27–28) писав, що О. Олесь приїздив у Київ у лютому 1909 р. шукати посади і знайшов її в київській міській різниці, потім виїхав на Харківщину, щоб забрати родину, і повернувся в Київ лише через кілька місяців. О. Олесь в “Автобіографії” зазначив, що поступив на роботу на київські скотобійні в жовтні 1909 р. (Олесь О. Твори: У 2 т. – Т. 1. – С. 50).

48. Ф. Матушевський у той час публікував у “Раді” нариси під назвою “Листи з дороги” (I. Від Києва до Катеринославу (1909. – № 195. – 29 серп. – С. 2–3); II, III. В Катеринославі (1909. – № 196. – 30 серп. – С. 2–3; № 201. – 5 верес.); VI. Лист з дороги (№ 204. – 10 верес. – С. 2–3)).

49. З 1907 р. Д. Дорошенков у “Раді” рубрику “По Україні”. Є. Чикаленко називав його цінним працівником, бо писав він “легко, гладко і скоро”. У “Щоденнику” (запис від 25 серпня 1909 р.) зазначив, що два постійні співробітники редакції – Ф. Матушевський і Д. Дорошенко “не можуть прожити з газетної праці, пішли на посади”. З постійних співробітників редакції залишився лише С. Єфремов (Т. I. – С. 67).

50. Є. Чикаленко писав у “Щоденнику”, що від літнього спілкування з читачами “Ради” йому стало відомо про їхнє незадоволення критичними статтями С. Єфремова, особливо тими, що були спрямовані проти молодих письменників, зокрема журналу “Українська хата” (Т. I. – С. 66).

51. Йдеться про п’єсу у віршах О. Олесь “По дорозі в казку”. Її було прочитано окремим артистам 13 жовтня 1909 р. в оселі М. Садовського Є. Чикаленко передавав враження від неї присутніх: “Всі висловились, що коли цензура дозволить, то п’єса матиме ус-

під” (Чикаленко С. Щоденник – С. 70). Також Євген Харлампійович зазначив, що бажав опублікувати її у “Раді”, але О. Пчілка запропонувала авторові 300 руб. гонорару за публікацію її в газеті “Рідний край”, щоб згодом видати твір окремими відбитками. У цій же газеті (1910. – Ч. 36. – С. 13, рубрика “Літературні вечірки в Київському українському Клубі”) повідомлялося, що п’єса була прослухана на одній з вечірок і сподобалася присутнім. У 1910 р. у названому виданні її публікують (№ 40. – 29 берез. – С. 7–12 (перша картина); № 41 – 5 квіт. – С. 8–10 (друга картина); № 42. – 14 квіт. – С. 5–8 (кінєць)). Р. Радишевський писав, що цензура заборонила цю виставу в 1910 р. в театрі М. Садовського і лише через 12 років п’єсу поставив у тому ж театрі режисер О. Смирнов за порадою П. Тичини (Олесь О. Твори: У 2 т. – Т. 1. – С. 35).

52. Йдеться про Миколу Карповича Садовського (Тобілевича, 1856–1933) – актора, режисера і громадського діяча. З 1881 р. грав у професійному театрі, у 1888 р. організував власну трупу. Очолював театр “Руська бесіда” у Львові, заснував перший український стаціонарний театр, який діяв спочатку в Полтаві, а потім у Києві.

53. Інцидент між редакціями “Української хати” і “Літературного річника” українських і польських авторів виник з такої причини: на початку липня 1909 р. до редакції “Української хати” звернувся співробітник журналу “Przegląd krajowy” Т. Михальський з пропозицією до українських письменників взяти участь у збірнику польських і українських авторів, яким мали вшанувати пам’ять польського поета-романтика Юліуша Словацького (23–24 серпня 1909 р. відзначалося 100-річчя від дня його народження) і Тараса Шевченка. У пропозиції поляки обіцяли, що половина прибутку від збірника піде у фонд пам’ятника Т. Шевченку. Метою запроєктованого видання, за словами ініціаторів, мало стати об’єднання поступових польських письменників з українцями російської частини України з метою зменшення між ними антагонізму. Українці погодились на рівноправну співпрацю: спільна редакція, однакова кількість аркушів. Проте, коли група письменників, учасників збірника, уповноважила М. Шаповала і П. Богацького редагувати його український відділ, поляки відмовили їм у цьому. Тоді у “Раді” (1909. – № 192. – 26 серп. – С. 4) був опублікований лист, підписаний П. Богацьким, О. Олесем і М. Шаповалом, у якому автори заявляли про те, “що через принципові непорозуміння з редакцією того збірника” вони відмовляються від участі в ньому. Через кілька днів також у “Раді” (№ 195. – 29 серп.) була надрукована відповідь редакції “Річника”, де пояснювалося, що у неї ніяких ідейних розходжень з жодним з авторів, що підписався під листом, не було, а була лише “особиста” незгода М. Шаповала з тим, що його не включили у склад редакції, оскільки такої домовленості не існувало. Полеміку продовжила протилежна сторона. 1 вересня знову у “Раді” (№ 197) було опублікований лист з поясненнями. На нього не забарилася відповідь від поляків (Рада. – № 199. – 3 верес.) за підписом Т. Михальського. На цьому редакція “Ради” припинила полеміку. Можливо, твори українських письменників, написані для названого збірника, були опубліковані у двох невеликих збірках оповідань і поезій різних авторів, які друкувалися з 1 жовтня 1909 р. у Києві під редакцією О. Олеса та М. Шаповала (про це повідомляла “Рада” (1909. – № 204. – 10 верес. – С. 3)).

54. Шаповал Микита Юхимович (1882–1931) – громадсько-політичний діяч, публіцист, письменник. Шлях у журналістику розпочав з газети “Рада”, працюючи там коректором з 1909 р. співпрацював з журналом “Українська хата”, друкував фейлетони, літературно-критичні статті, дискусійні матеріали у часописах “Село”, “Засів”.

55. У “Раді” після згаданої полеміки українців з поляками було опубліковано статтю “Обережно собі вибіраємо приятелів” (1909. – № 204. – 10 верес. – С. 1). Як видно, її

назва співзвучна з цими словами Є. Чикаленка. Редакція висловила свою точку зору на інцидент, засудила обидві його сторони: поляків за нещирість, а українців за недалекоглядність, адже вони погодилися на пропозицію поляків, що були далекими від українофільства, свідченням цьому називалися конкретні публікації Т. Михальського про українське питання. Підсумовуючи сказане, редакція зауважувала: “Приклад українських письменників, з яких одні самі з доброї волі пішли, а других затягнуто до товариства дуже непевних польських “українофілів”, нехай будемо наукою та обережною на майбутні часи”.

56. Йдеться про В’ячеслава Липинського

57. Очевидно, Є. Чикаленко має на увазі опублікований у “Раді” фейлетон О. Олесь, за підписом “О.” – “Маленький фельетон. Пруські марки” (1910. – № 136. – 17 черв. – С. 2).

58. Є. Чикаленко у той час перебував у Алушці, оформляв контракт на дачну ділянку. Він писав у “Щоденнику”, що збирався побудувати там дачу, яку по смерті мав намір відписати НТШ або “Товариству підмоги науці, літературі і штуці” як санаторій для хворих українських письменників.

59. Йдеться про Ай-Петрі – одну з найвищих гір у Криму (1233 м).

60. Дружина Є. Чикаленка, Юлія Миколаївна Садик (1888–1928).

61. Мається на увазі Тищенко (Сірий) Юрій Пилипович (1880–1953) – письменник, видавець, публіцист. Член УСДРП, у 1907 р. через переслідування жив у Львові, згодом нелегально повернувся до Києва і жив під прізвиськом П. П. Лавров.

62. “Товариство прихильників української науки, літератури і штуки” – діяло у Львові у 1904–1914 рр. Було засновано з ініціативи М. Грушевського та І. Труша для популяризації наукових і літературно-художніх творів. Об’єднувало науковців письменників, митців усіх українських земель. У 1905 р. організувало Всеукраїнську виставку штуки і промислу у Львові. У Галичині його очолювали М. Грушевський і І. Труш. М. Мочульський у Наддніпрянській Україні – Є. Чикаленко, В. Леонтович та В. Смиренко.

63. Йдеться про Володимира Миколайовича Леонтовича (1866–1933) – письменника, видавця, учасника українського культурного руху громадського земського діяча. Він був членом ТУП та київської Громади, у 1906 р. – одним з трьох видавців “Громадської думки”. Був небожем дружини В. Смиренка, Софії Іванівни, уповноваженим благодійника у грошових справах. О. Олесь звертався до В. Леонтовича з проханням позичити йому гроші на видання книжок, про що повідомляв у листі А. Ніковському (Поет з душею вогняною... – С. 165), але отримав відмову, яка викликала у нього складний психологічний стан.

64. Людина людині – вовк (*латин.*).

65. Очевидно, О. Олесь мав на увазі статті С. Єфремова з рубрики “З нашого життя” (1913. – № 148. – 18 черв.; 1913. – № 154. – 6 лип. – С. 2–3), у яких автор писав про актуалізацію українського питання в Державній думі і реакцію чорносотенної преси на виступи поміркованих депутатів та його нарис “З великої приязні” (1913. – № 140. – 20 черв. – С. 2; № 141. – 21 черв. – С. 1–2; № 142. – 22 черв. – С. 2), “В низеньких сінцях” (1913. – № 146. – 27 черв. – С. 2). У двох останніх публіцист давав відповіді на статті про український рух, опубліковані в російській пресі – О. Погодіна “Украинское движение в России” (Биржевые ведомости – 1913. – 14, 15 июня) та О. Новицького “Из украинской прессы” (Южная заря. – 1913. – № 2090).

66. Йдеться про четверту книжку О. Олесь “Драматичні етюди” (1914). Вона містила невеликі драматичні поеми, зокрема – “По дорозі в Казку” та “Над Дніпром”. У кінці перераховувалися п’єси О. Олесь, дозволені цензурою для сцени.

67. Кореспондент натякав на свою батьківщину, рідну Сумщину та с. Верховсулку кудив дитинстві разом з матір'ю він приїздив щоліта до діда на хутір. Г. Грекова сестра О. Олесь, у спогадах писала: “Багато було вражень у брата від його перебування в рідному селі, яке він називав Верховсулля Цілі дні серед природи. Садок, поле, річка Сула, недалеко ліс. Далекий краєвид, залитий сонцем. Шумлять, колосяться жита, овес, біліє гречка [...] Тоді, очевидно, й розітнувся братів “перший спів”, про що він написав у вірші “В дитинстві давно, давно колись” (*Грекова Г. Чумацького роду // Поет з душею вогняною... – С. 12*).

68. Кореспондент запитував, чи не думав Є. Чикаленко про відновлення видання газети “Рада”, яку було закрито у липні 1914 р. у зв’язку із введенням воєнного стану в Києві. Є. Чикаленко вважав, що газету закрили щонайменше на рік, тому й залишив на посадах окремих співробітників, але його особисте напівлегальне становище у роки Першої світової війни не давало змоги відновити колишнє видання. Крім того, для більшості співробітників шовіністичний дух, який пронизував російську періодику був неприйнятний (*Чикаленко Є. Щоденник – С. 330–331*). Є. Чикаленко писав і про те, що молодші петроградські українці в 1916 р. виношували задум видавати в Петрограді замість “Ради” українську газету. Вони вибрали редактора й редакційний комітет, але їм забракло коштів на реалізацію справи, і заходи були призупинені

69. Очевидно, йдеться про виступи на засіданні Державної думи, яка розпочала свою роботу 19 липня 1915 р., міністрів закордонних справ, флоту фінансів та ін. та представників думських фракцій з програмою співпраці уряду і думи, що мала на меті оборону країни у роки воєнного лихоліття. П. Мілюков виступав від фракції народної свободи з критикою попередньої політики уряду щодо національностей, преси, цензурного тиску на неї, пропонував першочергові завдання та шляхи співпраці уряду і думи (промови публікувалися у пресі).

70. На вул. Маріїнсько-Благовіщенській, 56 (нині – вул. Саксаганського), в українському кварталі, населеному родинами відомих діячів, проживала й родина Є. Чикаленка. Його київська оселя була відома багатьом українцям, у ній проводилися збори нелегально існуючого Товариства українських поступовців, відбувалися літературні журфікси, які сучасники називали політично-культурними салонами свого часу. Київська оселя Є. Чикаленка стала притулком для редактора “Ради” А. Ніковського після закриття газети влітку 1914 р. У Чикаленків до 1917 р. жив і попередній редактор “Ради” М. І. Павловський.

71. Йдеться про А. В. Ніковського

72. Про намір О. Олесь у той час піти на фронт згадував і М. Рудницький (Поет з душею вогняною... – С. 42). Він підкреслював, що про це він дізнався у розмові з поетом. Але отримана на роботі травма завадила поетові потрапити на фронт.

73. О. Олесь співпрацював з ЛНВ з 1909 р., публікував у цьому виданні етюди, вірші. З 1912 р. він був членом редакційного комітету ЛНВ.

74. Є. Чикаленко писав, що восени 1914 р. паперова фірма, яка постачала газетний папір для “Ради”, офіційно надіслала вимогу негайно сплатити борг (4 тис. руб.), інакше погрожувала позовом до суду Цей факт дуже схвилював Є. Чикаленка, оскільки він тоді не мав таких грошей. До того ж завідувач контори “Ради” І. Т. Малич, що підписував ті рахунки, виїхав з Києва, залишивши невпорядкованими грошові справи контори Є. Чикаленко доручив розрахуватися з фірмою А. Ніковському позичивши гроші у В. Симиренка, а сам через цю подію хворим поїхав з Києва до с. Перешори (його родинний маєток) (*Чикаленко Є. Щоденник – Т. I. – С. 335–336*).

75. Кононівка – село, що знаходилося тоді у Пирятинському повіті Полтавської губернії. Там Є. Чикаленко мав маєток, придбаний ним у 1899 р. Євген Харлампійович писав у “Щоденнику”, що у селі 1915 р. був проведений трус: “Наїхали в Кононівку жандарми з десятками стражників, оточили весь двір, перетрусили усі помешкання, стайні, комори, буцім шукаючи якихсь прокламацій”. Нічого не знайшовши, вони провели труси і в окремих селян, близьких до Є. Чикаленка (с. 339). Згодом те ж відбулося і в Перешорах на Херсонщині (с. 340).

76. Натяк на відомого російсько-українського видавця Івана Дмитровича Ситіна (1851–1934). У 1876 р. він відкрив у Москві літографію, 1883 р. організував видавниче товариство “И. Д. Сытин и К^о”, 1891 р. заснував “Товариство друкування видавництва і книжкової торгівлі І. Д. Ситіна і К^о”. У Москві товариству належали 2 великі друкарні, 16 книгарень – у різних містах. До 1914 р. видавництво випускало ¼ книжкової продукції країни.

77. Синицький Максим Стратонович (1882–1922) – український громадський і культурно-освітній діяч, правник, фундатор і голова Українського клубу “Просвіти” у Києві (1905–1906). Співзасновник і керівник видавництва “Час”.

78. Фірс – герой комедії А. Чехова “Вишневий сад”, слуга віком 87 років.

79. Йдеться про трагедію С. Черкасенка “Про що тирса шелестіла...”, присвячену артистові М. Садовському. Вперше поставлена у театрі М. Садовського у листопаді 1916 р.